

113312
KINCSESTAR

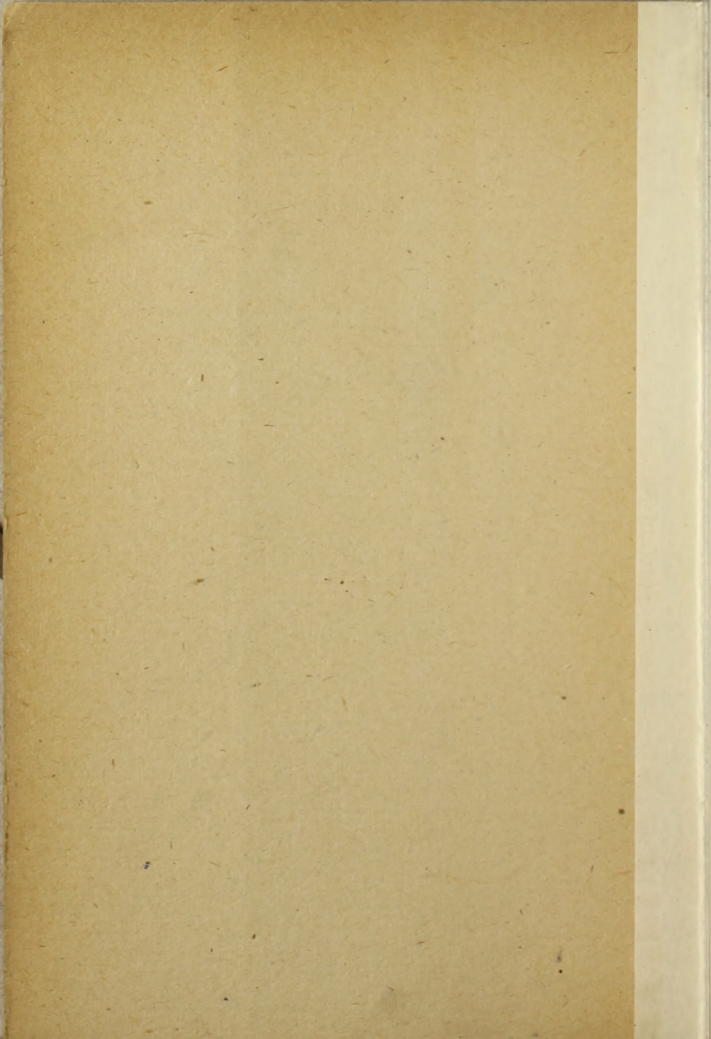
A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG.
KIS KÖNYVTÁRA

56. sz.

RÓMA
A VÁROS A TÖRTÉNELEM
TÜKRÉBEN

IRTA
LUTTOR FERENC

BUDAPEST
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

A MAGYAR SZEMLE KINCSESTÁRA

RÓMA

A VÁROS A TÖRTÉNELEM TÜKRÉBEN

IRTA

LUTTOR FERENC

pápai praelátus, a vatikáni m. kir. követség
kánonjogi tanácsosa

BUDAPEST, 1931

KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

113312

TARTALOM:

	Oldal
Előszó .. .	3
A Campagna Romana .. .	4
Az antik Róma .. .	7
A földalatti Róma .. .	21
A középkor praeludiuma .. .	33
A római szent birodalom .. .	39
Róma vaskora .. .	45
A reneszánsz Róma .. .	58
A Vatikán .. .	67
A modern Róma .. .	72
Róma, Itália fővárosa .. .	75
Róma műemlékei .. .	78
Bibliográfiai utmutató .. .	80

A Magyar Szemle Társaság tulajdonában lévő
 „Old Kenntonian Style” anyadúcokkal szedte és nyomta
 a Tipográfiai Műintézet, Budapest, V, Báthory-utca 18

RÓMA

ELŐSZÓ

Róma a művelt világ számára többet jelent, mint egy erős nemzet szép fővárosának nevét. Európa népei, tehát mi magyarok is valami olyasmit érzünk — tudatosan, vagy ösztönösen, hogy politikai adottságokon túl a kultúra közösségében vágyódunk feléje. Ez a könyvecske iskolai tanulmányok és irodalmi olvasmányok elhalványult emlékeit eleveníti fel, mikor Róma évezredes történetének hatóerőit eseményekben és műemlékekben ismerteti. A kis könyv célja tehát: történelmi eligazítás az általános világ- és szellemtörténet keretében. Sem művészettörténet, sem vallástörténet, sem pedig útvezető nem akar lenni. Érint természetesen problémákat, anélkül, hogy igényt támasztana vitára; csak az érdeklődést igyekszik felkelteni.

*

A Lateráni sz. János templom homlokzatával szemben szinte a földből nő ki Assisi sz. Ferenc monumentuma. Természetes sziklacsoporton magaslik fel a Poverello bronzalakja, két karját elragadtatott imádságos íveléssel emeli áldó ölelésre. Az egész alak a görög ϕ betűnek, a psyche jelének perszonifikálása, mely testbe öltözött, de épen csak annyiba, ami a lelket hordozza. Az alázatos szent, a szegény, a természet rajongója hozza az ő lelkét, szívét, szeretetét, sebhelyeit a hierarchikus, jogi formulákat és külső hatalmi eszközöket is a lelkek szolgálatába állító világegyháznak. Sz. Ferenc

lelkéből sugárzik a monumentalitás biztos derűje, az ő képlete a nagy egyenletnek egyik korszerű próbája... Rómát meg nem értheti senki, aki más távlatból nézi, mint az assisi szent. Rómának csaknem három évezredes életfolytonosságában sem politikai, sem kulturális szempontból nincs tartós megnyugvása, sem a királyok, sem a köztársaság, sem a császárok, sem a pápák békességesen nem birtokolhatták — nem képződhettek korszakos iskolái tudomány, vagy művészet terén. A Földközi-tenger medencéjének, a távol- és a közel-keletnek, Európa legtávolabbi zugainak minden expanzióra törekvő, vagy kényszerített népe, doktrínája, kultusza átviharzott rajta; nekizudult és visszahanyatlott, vagy pillanatnyilag elfoglalta és megrabolta, de hamar rá kellett eszmélnie, hogy ugyanakkor rabjává lett és nyers erőivel is szolgálatába állott, vagy legalább is új impulzusokat adott az örök Róma életképleteinek felfrissítéséhez. Róma jellege az időben és térben megérzett, emberi viszonyokban kifejezett örökkévalóság.

A CAMPAGNA ROMANA

A sz. Péter-téren, melyet Bernini a világ egyedülálló térmegoldása gyanánt ajándékozott az utókornak, a centrumba állított obeliszktől jobbra és balra az ellipszis két fókuszpontját egy-egy jelentéktelennek tetsző kis travertinkorong jelzi. Bármelyikre áll az ember, a hozzátartozó kolonnád- (oszlopcsarnok)kar négyes oszloposorai egy oszloprendnek látszanak. A két szökőkút szakadatlanul dobja a magasba a víztömeget, mely vízesések morájával hullik vissza csillogó kristályporrá zúzódván a széles kagylókra, s onnan a medencékbe. A teret nyugat felé a lépcsőkkel megtört, lejtősen emelkedő platóra épített hatalmas templom homlokzata zárja be, oromzatán Krisztusnak és az apostoloknak gigászi

szobraival, melyek a szentek alakjaiban folytatódnak végig a kolonnádok belső peremén egészen a Piazza Rusticucci-ig, ahol koncentrálódik a városnak és világnak a Vatikán felé törekvő áramlása.

A Péter-templom kupolája Róma város képének egyéni jelleget ad. 25—30 km. körzetben bárholnan közelítsünk a Campagnán át a város felé — még minden ködbe mosódik, csak Michelangelo alkotása emelkedik a horizont fölé.

A geologusok szerint a római Campagna területe még a késői terciér-korban is eleven víztömegek alatt fekvő tengerfenék volt, mely az Appenineken emelkedett a hullámok fölé. Vulkanikus erők tuffa (vörös-szürke-barna) kőréteggel borították ezt a tengermedencét és felemelték hullámos tűrődésekben a tengerszin fölé. A víz és tűz újabb meg újabb összetűzése a krétakorban vulkán-komplexusokkal szegélyezte be a területet, melyeknek ma már bájos, vadregényes bércei a nagy kitörések sebhelyeiben mosolygós, mélyvízű tengerszemeket (albanoi, nemii, bracciano, vicoi, bolsenai tavak) ölelnek körül. A diluviális korszak ítéletes víztömegei a mélyen fekvő területet hullámosra mosták s elővarázslódott az Ager Romanus gazdag növényvilággal, állatvilággal, s a késői diluviális korszakban nyomukban megjelent az ember. A legrégebbi nyomok a Janiculus és a Vatikán lankásain kerültek felszínre s a Campagna gazdag prehisztórikus leleteivel együtt a Museo-Kircheriano gyűjteményének magvát alkotják.

A terep további formálását a szeszélyes folyású Tiberis végezte, mely még hozzánk közel eső évszázadokban is helyel-közzel erőszakos áradásokkal veszélyeztette a város belterületét. Ez a szelíden hömpölygő sárga folyó az év nagyrésztében alig tölti ki homokzátonyos medrét, de az esőzések és hóolvadás idején veszedelmes gyorsasággal dagad meg, s a Szent Pál templomtól Fiumicinoig az ostiai út mentén valóságos tengerre szélesedik.

Néhány év előtt a Campagna Romana kopár terület volt, melyen egy rombadőlt világ emlékei gyanánt meredtek kis előváros-romok és őstornyok maradványai. A zsombékos, lápos területből kiemelkedő dombok avarján bozontos szőrű, piszkos-kormos, fehér marhák tengődtek, s riadt kecskenyájak ugrándoztak. Ma visszatért a Campagna császárok korabeli képe. A battaglia di grano (a kenyérmagharc) bonifikál, s a dús vetésekből, virágos takarmányföldekből pirospozsgás ígéretes farmok házcsoportjai mosolyognak a rozsdaszínű romok mellett; a népvándorlás barbár pusztításán felséges győzelmet aratott a természet és ember együttes életakarása.

A Campagna a hegyek alján barna humusza alatt nagyszerű építőanyagrétegeket rejtget. A hegyek tele voltak fával, a felszín rétege pedig kitűnő agyagot szolgáltatott az első telepéseknek, hogy kultuszhelyüket és házaikat megteremtsék. Tuffa, peperin (borsókő), travertin (édesvízi mészkő), bazalt egymásután kerültek felszínre, s a kultúra a föld felett rétegezte fel őket okos megalkuvással az építési technikában. Az opus incertum (formátlan kövek kötésnélküli egymásrahalmazása), a ciklopfalrakás, az opus reticulatum (hálószerű tuffakocka-fal), az opus latericium (égetett téglarakás), az opus spicatum (búzakalászszerűen, dőlten élre állított téglákból) a találékony emberi civilizáció mindig biztonságosabb és állandóbb megoldásra törekvő alkotásai. Nagyszerű habarcsföld és cement is kínálkozott a kötéshez. A carrarai márványbányák sem maradtak sokáig kiaknázatlanul.

Frascati környékén szép gránátszemeket találtak a kőzetekben, s az albanói hegyek vulkanikus rétegeiben kristályok kerültek felszínre. Megvolt tehát a szükséges mellett a szépnek is minden előfeltétele.

Az embertörzs, mely ezt a helyet magának lefoglalta, bizonyára hosszas harcok után építhette csak meg első állandó építményeit. A monda egy római törzset, Romu-

lus ivadékait, a farkas tején táplált keménykötésű törzsfőnök leszármazóit veszi kiindulási pont gyanánt. Abban, amit a történelem Róma ethnikumának meghatározására szolgáltat, azt kell látnunk, hogy itt ezen a ponton érdekszférák találkoztak, s a centrális helyzet kiválóan alkalmas volt arra, hogy az etruszk (újabb vélemények szerint velünk rokon turáni törzs) államalkotó és testies, robusztus életfelfogásban sok fantáziát nem ismerő népfaj, a szabinok rideg, tisztaerkölcsű földműves és pásztornépe, s a latinok (indogermánnak tartott itáliai telepedés) erős jogérzéssel megáldott, számító kereskedő-nemzetsége lassankint elvegyüljenek ezen a ponton, s a hét halom telepeseinek adván testi és lelki adottságaik legjavát, kezükbe tegyék le az uralomra hivatottságot, mely hosszabb-rövidebb idő alatt törzsi és állami egyediségüket is felszívta.

AZ ANTIK RÓMA

Ha valaki a lezárt antik világot a maga tömegében, mint rég elhalt nagy ős poros, kopott selyemfoslányokba burkolt mumiáját kegyelettel akarja meglátogatni, menjen Paestumba. De menjen szomorú, borús napon, mikor a tenger félelmetesen morajló víztömege haragos fehér tarajokkal ostromolja a Graecia Magna horizontját s a hirtelen felmeredő hegyek komorsötéten őrködnek Zeus és Poseidon szentélyeinek dór oszloprendjei felett.

A derüs római élet a maga egyetemességében is konzerválva van. Ott van Pompeji — helyén van festmény, szobor, vízművek, pénzesláda, kenyér, lencse, ki-kevert festék, tojás a tűzhelyen, bor- és olajkereskedés, bírói emelvény, szentélyek, házörző-kutya, az őrtálló katona, a tolvaj, a kötél és az élet minden kis kereke,

mint egy óraműben, amely megállott a földrengés rázkódásában.

Az antik Rómában nincs megmerevedés, nincs megállás. Ha rekonstruáljuk, 50, sőt 10 év folyásán belül sem igen találjuk ugyanazt a képet. Róma antik monumentumainak sorsát nemcsak elemi csapások, vagy brutális harcok vasa és tüze döntötte el; az élet folytonossága, s az élet szellemi tartalmának radikális elváltozása is, mint pl. a keresztény életfelfogás, más konstrukciót és más stílust követelt. Nehogy azonban azt higgyük, hogy az ilyen elváltozás egyik napról a másikra egyszerűen lehordotta a klasszikus Róma monumentumait, s anyagukból, mereven, utolsó részletéig kidolgozott recept szerint felépítette az új várost. Kétségtelenül adódtak ilyen epizódok, mint Néró tűzcsóvája, a Flaviusok Kolosszeum-építése, de Róma monumentumainak történetében még a kereszténység is inkább az adaptálás, a rétegeződés törvényével nyult a leégett vagy roskadozó műemlékekhez, s az organikus fejlődés gyönyörű folyamatát nemcsak a köztársasági vagy császári Rómában figyelhetjük meg, hanem a földalatti Róma kibontakozásában s a középkor küszöbére lépő pápai Róma heroikus áldozatokkal végzett konzerváló és építő munkájában is.

Maga Róma nem termelt ki saját lakossága köréből különleges alkotó nagyságokat, de akár a görög rab-szolga, akár a bizánci festő, akár az urbinói Raffael, vagy a firenzei Michelangelo művészetét foglalta le, annak teremtménye sem tudott felszabadulni a különleges egyetemesség hatása alól. Itt érvényesült az, ami nem forma, rajz, szín, anyag; hanem ezek mögött él, ezeket eleveníti: a monumentalitás.

Az antik Róma a nagyrészt ma is álló városfalak által lefoglalt területen feküdt. A város köréngetegét körülövezte a patriciusok pompás kertekben épített villakoszorúja, amelyekben egyúttal a családi sírkamrák és a libertinusok columbáriumai is helyet kaptak, úgy, hogy

az élő család az ősök örök pihenőhelyének közelségében, velük a kegyelet intím kapcsolatában élvezte a pihenés örömeit.

A városnak legrégebben lakott központja a Palatinus észak-nyugati lejtője volt, ahol az ősi Roma quadrata-ból a S. Theodoro templom felett nagy kegyelettel őrzött falmaradványok láthatók. Ez volt az etruszk városok elleni harcban az operációs bázis, innen viharzott ki gyakran a harcos törzs, hogy a Monte Mario és Vatikán termékeny lejtőin megtelepített földművelőit megvédje. A Quirinal és Capitolium dombjain a szabinok laktak, kikkel családi összeköttetések révén hamar szövetséget kötöttek, majd egybeolvadtak. A különélés idején a két hegy közötti völgyben, a Forum Romanum észak-keleti sarkán fekvő Vulcanus oltárnál találkoztak a szövetségesek „vénei”; (a Senatus ősi formája volt ez, mely a későbbi Curia helyét és hatáskörét is meghatározta). Az első királyok a legendák kódébe vesznek, a kihámozható valóság szerint felváltva uralkodtak a hatalmi egyensúly szerint szabinok és rómaiak. Legérdekesebb emlék a Lapis niger alatt talált áldozati oltártöredék, melyen eddig még meg nem fejtett bustrophedon írás kigyózik. Ez egyúttal a nép földművelő jellegét is bizonyítaná, mert az írástértelemezés tudománya szerint a földművelőnépek az eke szántását követve balról jobbra írt sor után jobbról balfelé írt sorral vésték kőbe mondanivalójukat. A Forum Romanum térszerű kiképzése az etruszk királyok idejére esik, akik a szoros értelemben vett város alapítói is egyúttal. Servius Tullius építette a 8000 lépés hosszú régi városfalat, melynek szép rétegezése, szürke patinája tiszteletet parancsoló komolysággal tűnik szembe modern utcák házsorai között. Tarquinius Priscus szárította ki a Forum mocsarait is, s a leömlő vizek elvezetésére építette a Cloaca Maximát, mely ma is használható. Ugyanezen időbe esik a Vesta-szentély felépítése is, melynek lakói

a Vesta-tüzet őrizték halálos komolysággal, hiszen ez a tűz, egyúttal a családi élet szimboluma is, nem alhatott ki soha. A primitív idők másik nagy szükséglete, a forrásvíz, ugyancsak a Vesta-szüzek őrizetére volt bízva: a Fons Juturna, mely a Palatinus lábánál fakadt. A Vesta-templom kerek alakja az etruszk pásztorkunyhó kőbe való átépítéséből adódott, s konvencionális formája lett ezen istennő kultushelyeinek. A Vesta-templom mai formájában a Septimius Severus császár által végzett utolsó átépítés maradványait mutatja, de egyúttal legtanulságosabban szemlélteti a megszentelt kultushelyekhez való makacs ragaszkodást is, mert minden összeomlás után ugyanazon helyen, a törmelékek által képzett rétegen mindig magasabb nívóval építették fel, s az így keletkezett különbséget az esztétikailag is nagyon jól érvényesülő lépcsőkonstrukcióval tüntették el. A Forum sok nívókülönbsége általában ilyen módon keletkezett, ahol a talaj maga nem emelkedik. A szentélyek köré az etruszkok árúcsarnokok sorát építették, úgy, hogy a Forum már a királyság korában a város ünnepi és köznap életének centruma lett.

A Vesta-szüzek házában az intézmény felületes ismerete mellett is valami különös tiszteletteljes hangulat szállja meg az embert. A tiszta, áldozatosságában a legromlottabb korszakokban is kegyelettel becsült női eszménynek teljesen megfelel az a kép, mely a romokban élénk tárul. Az átrium közepén tisztavízű medencék, csipkerózsával beszegve, melyek Castor és Pollux temploma felmeredő oszlopainak képét tükrözve magyarázzák az itáliai félsziget lakóinak Mária-kultuszát és ezen át a családról alkotott fogalmát.

Szemben állott a Regia, a Pontifex Maximus rezidenciája a köztársaság végéig — mert azután a császárok felvévén a címet és méltóságot, ez az intézmény átköltözött a Palatinusra.

A főpap rezidenciájában őrizték Mars Ultor fegyve-

reit s a ház falába voltak vésve a konzuláris és diadalmi jegyzékek, melyek, a köztársasági Róma legfontosabb történelmi forrásai, a Conservatorok palotájában a Capitoliumon őriztetnek ma.

A Forum sokat emlegetett kultuszépülete volt már Numa király óta a kétarcu Janus szentélye, melynek kapui békeidőben zárva, háború idejére tárva-nyitva állottak. A Forum északi oldalán a Capitolium ormát koronázta Jupiter Optimus Maximus temploma melyet az utolsó király, Tarquinius Superbus elűzetése után emeltek a fiatal köztársaság konzulai.

A köztársaság győzelme Róma felszabadulását jelentette az etruszk hatalom alól, s tulajdonképen ebben a korszakban indul meg a római birodalom kialakulása. A római jellem Horatius Coclesben és Mucius Scaevolában legendás nagyságban bontakozik ki. 496-ban a Regillus-tónál Aulus Postumius diktátor fényes győzelmet arat és fogadalma beváltására a Forum augusztusi átalakításában legfényesebb templomát, a Dioscurok (rejtelmes istenek), Castor és Pollux templomát építi az etruszk szentély, a Vortumnus templom fölé. A legenda később úgy tudta, hogy két ragyogó szépségű, porral fedett ifjú lovagolt be a Forumra a rómaiak győzelmét hirdetve, hogy azután rejtélyes módon eltűnjenek, miután lovaikat a Juturna-forrásnál megittatták.

A győztes Róma belső életében megindul az államrend kialakulása az egyszerű törzsi alkotmány helyébe. 462-ben a Monte Sacro-i híres exodus nyomán, melyet Agrippa bölcs parabolája békített meg (a fejről, hasról és tagokról), ellenállhatatlan erővel tör utat a római jog rendszerbe fejlődése. Cajus Terentilius Arsa tribun javasolja a törvények írásba foglalását. A 12 tábla a nép akaratának kifejezése volt, mely főként a Licinius-i törvényekben kiegyenlítette a patriciátus és a misera plebs contribuens éles ellentétét. Ezen békesség emléke a Concordia templom, mely a császárság fénykorában a mel-

léje épített Tabularium (fontos államjogi okmányok megőrzésére szánt levéltár) oszlopcsarnokaival együtt pompás méretekben és díszben újult meg.

A gall invázió, az első félelmetes népvándorlási megmozdulás, ráirányította a konzulok figyelmét a jó stratégiai utak fontosságára: 312-ben Appius Claudius Coecus megépítette a Via Appiát, az utak királynőjét. Míg az utakon a légiók léptei dübörögtek, a köztársaság hivatásába vetett hitet a Forumon emelt Rost-ra-n ágáló államférfiak tartották ébren. A régi szónoki emelvény nevét az Antiumnál 338-ban a latin hajóhadon aratott győzelemben zsákmányolt hajók orráról kapta, melyeket beépítettek az emelvény homlokzatába.

Nem tellett bele 200 esztendő, Róma meghódította az egész itáliai félszigetet, Galliát, Hispániát, Afrikát, Kisázsziát, Görögországot, Siciliát, Sardiniát, Korzikát. A diadalok emlékére fényes bazilikák épültek (Basilica Aemilia), a hadak útján visszafelé gazdagság s jólét özönlött — a provinciák kincseket és hadseregeket adtak; Róma kitűnő adminisztrációval fokozta termelésüket. De bevonultak a távolkelet rejtelmes kultuszai, s Görögország dekadens életfilozófiája is. A Palatinus ősi szent terepén felépült hosszas ellenállás után a keletről hozott fekete bálványnak, a Cibeles Magna Mater omnium Deorum-nak szentélye; nyomában jött a Venus-, Bacchus-, Isis-, Serapis- és Mithras-kultusz. A hadigazdagok és a provinciák étvágyra kapott kormányzói a hirtelen gazdagság következtében beállott vagyoni és hatalmi eltolódásokat a jogrendszer és társadalmi rend megbontására használták fel. A Gracchusok igazságos felháborodásukért életükkel lakoltak. Pártoskodás, hatalmi versengés, az erkölcsök züllése együttjárt az oligarchia cselszövő politikájával. Catilina összeesküvését Cicero hatalmas oratori ereje tudta csak összetörni, s a bűntársakat a Tullianumban (a Mamertini borzalmas börtönök a Concordia templom és Curia szomszédságában, hol a ha-

gyomány szerint később sz. Péter apostol is fogva tartott) a népítélet hatása alatt kivégeztették. A hellenizmus, mely a hódító Rómát elbódította, megtermette politikai gyümölcseit. Julius Caesar háborúi jórészt belpolitikai jellegűek voltak. A győzelmes diktátor 46-ban Kr. előtt végzett ellenfeleivel, s a szenátust engedelmes rab-szolgájává téve nagyarányú reformokat (többek között az időszámítás rendezését) s építkezéseket vitt végbe. A Forum Caesarisból, (mely a Forum Romanumtól északra, a későbbi s. Martina egyházig terjedt), ugyan semmi jelentékeny építmény nem maradt, de megvan a Basilica Julia egész alapzata, mely élénken megvilágítja nagystílű építkezési tevékenységét. A basilica ítélkező helyül, de egyúttal fedett árúcsarnok gyanánt is szolgált, s kívül hozzásimuló porticusa esős időben ögyelgő helye volt a tömegnek. A Basilica Julia lépcsőin a keleti oldalon ott vannak a „malom” bekarcolt négyszögei, melyen a nép gyermekei unaloműzésből játszottak. Az egyébként is kevés ellenállásra épített etruszk művészet építészeti emlékei ebben az utolsó században Kr. e. teljesen eltűnnek Róma fórumairól, ami nemcsak az új ízlésnek tulajdonítandó, hanem az építők ama törekvésének is, hogy nevüket tartós emlékekkel halhatatlanná tegyék. Módot adott erre a provinciák gazdag márványkészlete, s diktálták a stílust a görög földről hozott és később keletről importált modellek és mesteremberek, meg a pénz, mely bőségesen volt nagyszabású építkezések végzésére. Az etruszk és hellenisztikus modor elvegyülésének utolsó, igazán szép eredménye a Fortuna Virilis templom a Tiberis-parthoz közel, melyet a keresztény Róma a S. Maria Egyptiaca beépítésével tartott meg teljes épségben napjainkig.

Caesar összeesküvés áldozata lett, melyben kedvenc rokona J. Brutus is részt vett, de a nép emlékét istenített szellemének emelt oltárral örökítette meg, mely fölé ugyanazon helyen, hol holttestét a szenátus bútorából

épített máglyán elégették, templomot kellett a triumviereknek építeniök. Az oltár még ma is áll, örökzöld növényzettel körülövezve a Regia előtt.

Az actiumi győzelem után Octavianus Augustus Caesar egyedül maradt hatalmon, s Tacitus Annaleseinek tanúsága szerint okos, megfontolt politikájával fokról-fokra emelte a császárság tekintélyét. A katonákat jól fizette, a népnek kenyeret adott, a szenátus jogkörét magához ragadta, a hivatalok kezében összpontosultak; ellenzéke pedig nem volt, mert a vérmesebbek elvéreztek harcokban és számkivetésben, a többiek pedig annál több tisztséget kaptak, minél készségesebben kiszolgálták őt, „s így többre becsülték a biztos jelent, mint a sötét elmulást”. A műzsák bevonultak Rómába, Maece-nas kertjeiben az Esquilinuson Vergilius, Horatius, Propertius, Ovidius versenyeztek a babérért. A császár a Palatinuson Apollo tiszteletére eddig nem is álmodott márvány- és aranydíszü templomot emelt, valószínűleg, hogy a Skopas mester által faragott istenszobor méltó környezetbe kerüljön. Egyszerű palatinusi házá-t, mely beosztásával még a köztársaság puritán életkeretét adta, gyógyó enkausztikus (viasszal bevont freskó) festményekkel dekorálja. Az Ara Pacis Augustae töredékei a Museo delle Terme-ben és a vatikáni gyűjteményben épenúgy, mint a korabeli oszlopfők és architravok (vésett márványgerendák) a Rómában gyökeret vert hellenizmusnak örök értékű remekei. Augustus fórumát az újabb ásatások jórészt feltárták, s meglepően tökéletes egységben világítanak rá az ott talált épületek a tágas-ságban, formaérzékben, anyagban játékos könnyedséggel, hatalmas lendülettel előtörő római városépítő művészetre. Rá kell eszmélnünk arra, hogy ebben a stílben mások a szépség, arány, vonal törvényei, mint a görög antik klasszicizmusban, s hogy itt a kelet könnyebb konstruktív megoldásai, s a térhatások kihasználása hajlékonyabb formában jelentkeznek. Az ember nem rideg

főnség előtt áll, hanem benne él a környezetben, mert az augusztuskorbeli művészet a hatalomnak nem merev szent szimboluma, hanem ragyogó kerete, mely érette van és vele él, mely tarka márvány borításában feledteti a kemény összerakó munkát. A házak falait virágos lugasokon át messze tájakra szélesítik ki a freskók, melyeken a mithológia elevenedik meg s Róma nagyságának víziói tengeri kikötők, virágos mezők, érett gerezdekkel felkinálkozó szőlők élettől zsongó tájain tüköröződnek a boldog civis romanus-ok felé. Ennek a művészeti együttesnek elemei kianalizálhatók a provinciák sajátosságai szerint, de ahogy az egyes elemek a hatalomban és életörömben monumentumokat alkotnak, az római művészet, melyet Róma lelke, „a világ úrnőjének és parancsolójának” géniusza éltet.

Ebben a korban a Forum Romanum már csak átépül, szépítéseket kap, egy-két új diadalív még idekerül, hisz itt van a Via Sacra, a győzedelmes hadvezérek bevonulási útja, de az élet áramlása a császár-fórumok csarnokaiban talál szélesebb, mélyebb medret, s az istenek kultusza a császár kultuszában kulminál.

A kultúra istene mellett Mars Ultornak, a hadak bosszúálló istenének emel nagyszerű szentélyt a császár, mintegy jelezve, hogy Róma hatalma két erős pilléren nyugszik, a kultúrán és a hadierőn. Marcus Agrippa, a császár barátja, megépíti a Pantheont, mely a kultusz terén az aediculum, szűk istencella elkülönített misztériumát ledönti, s helyébe bizalmas együttesbe hozza a különböző tulajdonságokban hatalmas istenképleteket s szentélyüket az égbolttal borított földkerekségbe bővíti. Mögéje pedig megépíti az első római fürdőt.

Augusztus utódai a Palatinus platóját hatalmas alépítményekkel kibővítik, egyenletessé teszik, s a napisten temploma köré sorakoztatják palotáikat. A babiloni, asszír, egyiptomi paloták oszlopcsarnokos, nymphaeumos pavillon-rendszere a római klíma téli zordonsága által

feltételezett zártabb komplexusokban jelentkezik ezekben a palotákban. Akinek van érzéke a mulandóság árnyékában az élet szépségeért, hatalomért, örökkévalóságért küzdő emberi energiák megértéséhez, nagy gyönyörűséggel sétál a pompázó növénydísz keretébe foglalt beszédes romok között. A császárnők véres intrikái, a szerencsétlen önistenítő császárok nyomoruságos bukásai a történelem igazságszolgáltatásában felszívódtak, — amit geniális nagyratörésükben alkottak, az romjaiban is nagyszerű — s kelet és nyugat, dél és észak szellemi kincsei mégis csak ezeknek a hatalmuk kiterjesztésére vagy megtartására jogot kodifikáló, művészetet inspiráló álmodozó vagy vérengző embereknek akaratában lettek az európai civilizáció képleteivé.

A császárok légióinak útjai, castrumai, nemcsak hadifoglalást jelentettek Pannoniában, Dáciában is, hanem a népvándorlás gyorsan váltakozó hódítóinak sokszoros letarolása dacára is szántóföldeket, láplecsapolásokat, szőlőkultúrát, egyszóval a civilizált élet fundamentumait hagyták a honfoglaló magyaroknak. Bizonyos, hogy Acquincum, Balácsa, s a többi ma már nem létező római város, castrum, vagy castellum a provinciális művészetnek olyan ház- és temető-kultúra emlékeit hagyta a magyar földön, mely csak a római császár-kor központi monumentumaival mérhető, annak dacára, hogy a légiók keleti származású katonákból rekrutálódtak.

A római császároknak óriási kultúrtörténeti jelentőségét nem szabad és nem is lehet egyéni erényeik, vagy bűneik szerint mérni. A császárság maga volt hordozója a kultúrának; az a kikristályosodott, istenivé magasztosult hatalmi elgondolás, mely az intézményt a föld sorának szuverén intézőjévé emelte, épen a brutális mindennapi életigények megszépítésére kívánta a kultúra ezer színből, szálból szőtt köntösét. A hatalom és pénz lehetővé tette minden kincsnek megszerzését, a császári trón elgondolása, az adminisztráció egységesítése magá-

val hozta a kulturális tényezők koordinálását. Róma génusza ötvözött és elegyített, a császár bűnei, vagy erényei a felszínen cizelláltak, vagy a mélységekben gyökerettedtek a kultúra és civilizáció kincseit. És közkinccské tették a kincseket; ahogy a népnek a köztársasági Rómában politikai szabadságai voltak, úgy a császári Róma kulturális életét tudta univerzálissá tenni.

A köztereken tágas, árnyékos portikusok épültek, íveik alatt szobrokkal, mozaikokkal; színházak, amfiteátrumok, cirkuszok, fürdők, nyilvános árúcsarnokok, ingyenes, vagy olcsó szórakozással mulattatták a természeténél fogva látványosságokért rajongó népet. Retorok, költők a nyilvánosság előtt olvasták fel költeményeiket, mondták beszédeiket, a történetírás hatalmas lendületnek indult, s nem hiányoztak a politikai megkötöttség idején a szatírák sem, melyekben a nép kritikát mondott a császárról és a főhivatalnokok intézkedéseiről.

A szépség kultusza, az élet féktelen örömei, a keleti életfilozófiák bódító áfiuma, az egyiptomi és szíriai istenkultuszok förtelmes kicsapongásai, s talán nem kis mértékben a város túlnépesedése, az élet bizonytalansága, a kegyencek aljas aknamunkái Róma társadalmi életét az őslakosság puritán vallási és erkölcsi érzékének nagy kincseitől megfosztották s ezzel Róma politikai hanyatlását, de monumentalitásának sülyedését is okozták. A II. század elején Trajanus császár fóruma még óriási méreteken, de már kevésbbé nemes anyaggal és hanyatló szobrászati technikával hirdeti a győztes hadvezér és békességes uralkodó grandiózus elgondolásait, a colonna historiata (ezen alexandriai eredetű képes oszlop-típus) kőbevésett haditörténettel befuttatva óriási méretben tornyosul fel Róma emlékei fölé. Itt állott a tér közepén a császár aranyozott lovasszobra, melyhez a IV. században Constans császárral kapcsolatban kedves anekdota fűződik. A császár ugyanis Bizáncból Hormisdas perzsa király kíséretében Rómába jött, s bolyongásai közben

egyedül a Traján-fórumban találta tetszését. A szobor méreteivel és újszerű felfogásában olyan hatással volt rá, hogy a perzsa király előtt elhatározásának adott kifejezést, hogy magáról ilyen szobrot fog Konstantinápolyban készíttetni. A perzsa király erre megjegyezte: „De előbb császár, készíttess, ha képes vagy rá, egy hasonló istállót”. Traján Titus fürdőit könyvtárral és társalgó csarnokokkal bővítette ki, s ezzel minden későbbi fürdőhöz (főleg Caracalla és Diocletianus thermáira gondolok, melyek nagyrészt konzerválva vannak) mintát teremtett.

A fürdők ilyenmódon nemcsak a test ápolását célozták, melyről tágas tornacsarnokok is gondoskodtak, hanem a kultúrát is terjesztették, tudósok, írók, költők, államférfiak közömbös találkozóhelyeül is szolgáltak. Az erkölcsök züllésével természetesen a fürdőkultusz is elfajult később, s a keleti misztériumok titokzatos bűneit is terjesztették. Róma bőséges vízellátásáról nagyszerű vízvezetékek gondoskodtak, melyek leghíresebbje Claudius császárnak Nero által kibővített vízvezetéke volt. Ezek a vízvezetékek a vizet magas ívekre fektetett kőcsatornában vezették az albanói hegyekből a városba, s a római Campagna képének a Via Appia-val párhuzamosan kúszó „aquedotti” adnak különös varázst. Ami a legcsodálatosabb, jó darabon a reneszánsz pápák is fel tudták használni ezt a pontosan megoldott technikai alkotást a ma is használt vízvezetékhez.

Hadrianus császár a Villa Adriana építésével Tivoli mellett monumentális építkezésének javát idetelepítette. Rómában ennek a különös, de megértő, jószívű embernek utódja Antoninus Pius (a Piazza di Pietran) szokatlanul széles oszlopsorral díszített templomot emelt, mely elé a Hadrianus által bejárt provinciák szobrai állíttatta. (Ezek most a Conservatori palota udvarában láthatók).

Marcus Aurelius császárnak a marcomanokkal a Duna mellett vívott győzelmes háborúját a Piazza Co-

lonnán álló (tévedésből Antoninus Piusnak tulajdonított) képes oszlop örökíti meg, mely Pannoniát is érdekli és a legio fulminea szép legendáját ábrázolja az alsó gyűrűn, amint az ismeretlen isten harcos (keresztény?) hívei kérésére bőséges esőt küld az eltikkadt seregnek.

A II. század vége felé a császárválasztás a hadsereg kezébe kerül, mely kegyetlenül végez hadurával, s eladja a trónust a többet fizetőnek. Ezek a katonacsászárok túlságosan el vannak foglalva a provinciák mozgolódó népeinek fékentartásával, s a távol határokon állomásozó légiók lázadásainak leverésével. Végre Septimius Severusban (193—211) újra erős kezű, nagy koncepciójú ember kerül a világ leghatalmasabb trónjára, aki a császári tekintélyt energikusan restaurálta, s a legnagyobb elődök monumentumkultuszát megközelítette építkezéseivel. Az új római törvénykönyvet, mely bizonyos mértékig az alkotmányosságot jelentette, Papinianus, Ulpianus, Modestinus és Paulus jogtudósok nagyszerű átdolgozása állította az abszolút monarchia szolgálatába. Felmerült azonban ekkor már a provinciák problémája. Először a római polgárjog kiterjesztésének kérdése, később a mindinkább erősödő autonómia-mozgalmak adtak gondot a császároknak. Róma elvesztette központi helyzetének súlyát. A provinciák kultúrája mindinkább emelkedett, a római adminisztráció számukra is lehetővé tette egykori nagyságuk visszaálmódását és nemzeti hagyományaik tudatosabb ápolását monumentális kifejezésekben is. Róma jelentőségének hangsúlyozására Septimius Severus a város térképét újra készítteti a Templum Romae Sacrae falán, (a Conservatori palotában fragmentumai láthatók), Caracalla hatalmas fürdőket épít, Aurelianus a barbár inváziók ellen falgyűrűvel veszi körül a régi falakon messze túlbővült várost. 235 után — 60 év alatt — 54 császár birtokolta vagy inkább bitorlolta a hatalmat, kik közül 45 erőszakos halállal végezte rövid időre szabott kegyetlen uralmát. Carinus alatt

borzalmas tűzvész pusztította el Róma műemlékeinek jó részét.

A polgárháborúból ugyan győzelmesen emelkedett ki Diocletianus, de uralma alatt a római birodalom épsége is felbomlott, s ezt a sorsát maga a császár pecsételte meg a négy részre való felosztással. A végeken állandóan lázadások, s a barbárok betörései nyugtalanították Róma hatalmát. Ez a barbár invázió nem valami fergetegszerű meglepetés volt, — magában Rómában már évtizedek óta lappangott a barbár uralom veszedelme. A gyenge, összeesküvések által uralomra jutott katonacsászárok részben testőrségeikben, részben cirkuszi játékaiknál igen sok barbárt alkalmaztak, kik szolgálati idejük leteltével a jómód következtében elpuhult rómaiak ösfoglalkozásait nagy területek bérlésével csaknem teljesen átörökölték. A régi patricius családok tagjai számkivetésben, vagy csendes visszavonultságban éltek, a közhatalmat katonai kegyencek s a hadigazdagok soraiból kikerült lovagok gyakorolták. A római birodalomra törő barbárok Rómában rokonokat, szövetségeseket találtak; az út, melyen ráözlöttek Itália földjére az V. századtól kezdve, ugyanaz volt, amelyen Róma légiói a századok folyamán leigázásukra kiindultak.

Diocletianus, bár uralmát Nikomedia székhellyel a keleti provinciák fékentartására fordította, hatalmas energiával látott neki Róma újjáépítésének. Termái, melyeket Michelangelo részben megmentett a bámuló utókornak a S. Maria degli Angeli beépítésével, a Rómába vonaton érkező idegennek az antik Róma hatalmát a legimpozánsabb módon nyilatkoztatják ki. Az egykori csendes visszavonultságban vezeklő karthausi szerzetesek tágas, reneszánsz chiostro-jában ma a Museo Nazionale delle Terme gazdag gyűjteménye összefoglaló képet ad Róma antik kultúrájának úgyszólván minden rétegeződéséről, bepillantást engedve az élet minden megnyilvánulásába.

Az antik római kor nagy művészetpártoló egyéniségeit nemcsak alkotásaik révén ismerjük, hanem mélyen a szemükbe is nézhetünk. Róma minden gyűjteményében fellelhetők a portré-szobrok szinte végláthatatlan sorozatai s a legtöbb verifikálva van.

Meglep az, hogy ezek a portrék milyen természetes, őszinte becsületességgel mutatják egykor oly hatalmas modelljeiknek lelkületét. Kevés fantáziával meg lehet írni arcvonásaikból a római szellem történetét. A római múzeumok általuk kapnak egyéni színt.

Diocletianus öregségében az előre elkészített salonai palotába vonult vissza, miután tíz éves kegyetlen vérontás dacára be kellett látnia, hogy a föld alól fel-dübörgő új világrend jogi, társadalmi s művészeti képleteit diadalmas érvényesülésükben meg nem akadályozhatja. Nagy Constantinus császár, vetélytársait legyőzve, 313-ban kiadta a milánói rendeletet, s ezzel Róma monumentális történelmében új korszak nyílik meg.

A FÖLDALATTI RÓMA

A Ponte Milvio északi hídfőjén jobbról ker. sz. János szobra áll; magasra emelt jobbájában a kagyló. Balról Jézus alázatos meghajlásában is királyi alakja készségesen kéri a bűnbánat keresztségét. Ott áll a két talapzaton az összetartozó, de a közübük ékelt szekér, villamos s gyalogos közlekedés forgataga által különtartott szoborjelenet. A praecursor (a hirnök) és a Messiás (a Küldött) örök végzés szerint az előkészítés és beteljesedés szimbolumát alkotják.

A Pons Milviusnál új labarumok (Krisztus-monogrammos hadijelvények) alatt kivívott győzelemben érintette meg az antik római világ a győzedelmes Krisztus sebhelyeit. A süllyedő Róma, s az életvággyal telített kereszténység ott találkoztak: a hídon, mely a két vilá-

got összeköti, amely alatt vizek örvénylenek, míg föléje a ragyogó kék ég borúl. A kereszténység kész kultúrvilágot örökölt a kezdet kezdetén, azt hordozta a galileai halász és a megtért farizeus, mikor a hadak útján Rómába vetődött, hogy Krisztus világbirodalmának lelkeket foglaljon. Róma a kereszténységben minden szellemi megnyilvánulást hatalmi rendszerbe ölelő géniuszának rejtélyes lényegét hozta öntudatra. A keleti kultuszok a föld alatt foszforeszkáltak s a felszínre mérges gázok kerültek csak, a kereszténység a mélységekben fejlődött, s mikor gubóját átrágta, teljes fénnel, pompával röppent a felszínre. Az üldözések kora gyönyörű jellemekeket fejlesztett, egészséges vaskos oszlopokat épített a roskadozó birodalom alá. A mártírakták a sorok között nagyszerű rajzot adnak ennek a világnak térfoglalásáról az antik Róma egész életsíkján. Nagyon téved, aki azt hiszi, hogy az egyes hevesebb üldözési periódusok egy-egy újabb revolúciós előretörés véres lefojtásai. Helytelenül ítéli meg a helyzetet az is, aki úgy képzei, hogy a „földalatti Róma” állam volt az államban, mely előkészítette az intézmények összeroskadását, hogy helyükbe lépjen hatalmi ambícióival. Az első római egyházközség nem fanatikus rajongók titkos társasága gyanánt alakult, s a katakombák nem határolták el sem horizontális, sem vertikális dimenziókban a kereszténység kultusz-ténykedéseit. A kereszténység tömegben és súlyban mindjárt nagy arányokban lépett a római birodalom életébe. A Quo Vadis szerzője plasztikus magyarázatot ad, mikor a regényben Péter és a Caesar szembe kerülnek egy pillanatra. Egyes írók azon állítása, hogy a hivatalos római birodalom refraktárius zsidó szektaként nyult a kereszténység jogi helyzetéhez, megdől az őskeresztény és pogány irodalom legrégebb adatain. Nem volt az elégedetlenek mozgalma, de szociális osztálymozgalom sem. Pudens szenátor háza, az Acilius Glabrianus család Via Salariai villája, melyekhez Péter Apostol római tartóz-

kodásának hierarchikus emlékei fűződnek, s a többi, a Flaviusok, Aniciusok és más neves családok praediumai alatt nyitott temetkezési helyek kizárnak minden szenzációs magyarázást. A Flaviusok családjának két nagyszerű reprezentánsa: Vespasianus, a Colosseum építője, és Titus, aki a dánieli jövendölés apokaliptikus végzetének beteljesítője volt, túrték a kereszténységet, mert ismerhették eléggé a Bellum Judaicumból s eredménye a család jó részének kereszténységre térése volt. Titus unokatestvérének, Domitillának, üdvös befolyása alatt állhatott, s ha Domitianus, testvére és utóda az uralkodásban, nem az az élvvágó és kegyetlen ember, aki a család utódlásra hivatott keresztény ágát kiirttatta, minden előfeltétel meg lett volna, hogy Flavius Clemens konzul gyermekeiben keresztény éra kezdődjék már akkor Rómában. Ez a féltékeny császár Sz. János evangelistát és Krisztus több rokonát Rómába hozatta, hogy meggyőződjenek, nem igényli-e Krisztus családja a császári trónt. Ez az intézkedés rávilágít a kereszténység súlyára az antik világ szempontjából. A Cathedra Petri ugyanakkor a nehézkes közlekedési viszonyok dacára is megtalálta a kontaktust a római világbirodalom minden zugában virágzó egyházi szervekkel, s a hit és erkölcs, nemkülönben a liturgia terén egységes fejlődést biztosított. A liturgia révén kapcsolódott az egyház az antik Róma művészetébe a kezdet kezdetén, s már jóval a milánói edictum előtt kultuszépületei, szerei, liturgikus ruhái voltak és társadalmi és karitatív tevékenysége hierarchikus szervezetébe volt beágyazva.

A keresztény liturgia ellentétben a zsidó és pogány gyakorlattal, egy zárt térbe állított, uralkodó jelleggel bíró asztal-oltár köré gyűjtötte a papságot és hívőket, tehát belső, egységes teret tételezett fel, melyet szervezeti megoszlása szerint osztott meg. Lényegében az egyház adoptálhatta a három, vagy öthajós bazilika-csarnokot, annál is inkább, mert az a bírói funkciók figye-

lembevételével már bizonyos hierarchikus és szertartási igények szerint alakult ki.

Minthogy a bazilika maga is a görög-római ház peristiliumának befödéssel való továbbképzése, nincs ellentmondás abban, hogy a keresztény kultuszépület terve a coenaculum (utolsó vacsora terme) gondolatából indult ki, s hogy történelmileg az első, liturgikus helyül használt helyiség magánházaknak gyülekezésre alkalmas helyisége volt. Ebből is következik, hogy a halottak kultuszának ceremóniája (gyásztor, emlébankett útján való megújítása az elhunyttal való kapcsolatnak) közös vonása ugyan az utolsó vacsorával előírt keresztény liturgiai főcselekménynek, s a római halotti áldozatoknak, de a keresztény kultushely semmiesetre sem a családi sírboltok áldozati-lakoma kamrájából, annál kevésbé a katakombai sirkápolnákból fejlődött ki. A katakombaművészet nagy jelentőségét a liturgiának a halotti kultusztól való ilyen elkülönítése egyáltalán nem csökkenti, sőt kiemeli. A halottak kultuszát az örök élet célkitűzésével világba lépő kereszténység minden más világnézethöz mélyebben fogta fel, s ennek tulajdonítható a katakombaművészet nagy gazdagsága. Ehhez járult még az a szerencsés adottság, hogy a római törvény szent és sérthetetlen jelleget biztosítván a temetkező helyeknek, szinte teljes épségben maradt reánk a helyrajzilag is „földalatti” Róma kultúrvilága. Ugyanakkor a városi keresztény templomok és kultúrhelyek épületeit és gazdag berendezési tárgyait a megújuló üldözések folyamán többször lerombolták és megsemmisítették, s így azok fejlődési folyamataira csak az őskeresztény irodalom adataiból és a IV. századnak már teljesen kész, egyetemes, sőt előírásos építészeti és kisművészeti maradványai-
ból következtetünk vissza.

Mondják, hogy a keresztény világnézettel az antik világ művészete hanyatlásnak indult, mert az evangélium kárhoztatta a pogányság szépségkultuszát. A görög

klasszicizmus rajongói, amikor ezt a tézist felállították, nem vették észre, hogy magában a pogány hellenisztikus kultúrvilágban megtörtént ugyanezen időben az átértékelés, ami nem is járt mindig devalvációval. Csak az erősebb keleti hatások alatt több fantázia, több lelkeség, több emberségesség formálta az anyagot, s a dór, ión és korinthusi rendszerek kötöttsége helyébe nagyobb változatosság lépett. Róma maga sohasem állott rabzolgai módra Athén hatása alatt. Legprimitívebb művészete már az etruszk naturalizmus jellegével lazította a kánonokat. Filozófiában, jogban, történetírásban, költészetben, építészetben, szobrászatban, festészetben derűsebb, szélesebb, szabadabb minden kulturális megnyilvánulása. Természetes, hogy a dogmatika, morális, liturgia, hierarchia meghatározta a keresztény művészet tárgykörét, s irányította kifejezési lehetőségeit. Kétségtelenül van valami meglepő, megdöbbentő formanyelvében; ugyanaz és csak annyi, amennyi a kereszténység eszmei tartalmának megfelel. Tárgykörét áhitattal gondolja át s szokatlan invencióval bővíti. A művészettörténetnek az a tétele, hogy a kereszténység mint újat a lélek mélységét vitte ábrázolásaiba, s hogy előbb szimbolikus volt művészete, s csak később lett historikus, csak bizonyos fokig helytálló, mert ez lényegéből folyik anélkül, hogy dekoratív jellegét, vagy természetességét a szimbolikus ábrázolás túlságosan elgyengítette volna, s a historikus ábrázolást kizárta volna. Junius Bassus szarkofágja a sz. Péter bazilika grottáiban, Mária a gyermekkel a Priscilla-katakomba freskóján, a S. Calixtus-katakomba szentség-kápolnája, a Mózes-, Lázár-, Jónás-jelenetek eléggé bizonyítják, hogy história is hordozta a szimbólumokat, s Péter és Pál apostolok ábrázolásai és Hyppolitus szobra a portréhűségre való törekvést mutatják. A pogány mythosok dogmatikus konfuziókat kizáró parabolái: pásztorjelenetek, Amor és Psyche, Orpheus mélyebb értelmezésben tovább élnek

a keresztény művészetben anélkül, hogy szükségesnek tartották volna külön ismertető jeggyel ellátni őket.

A korakeresztény katakombaművészetben, tehát annál kevésbbé a liturgikus és profán vonatkozásban, nyoma sincs még a mozgás megmerevedésének, s a plasztika visszahanyatlásának a dekoratív vonalrithmusba. Róma atavisztikus egészséges naturalizmusa nem engedte kiképződni hieratikus ábrázolási módokat.

Mikor az Egyház az államéletben megnyerte szabadságát, a római világ intézményei benne ismerték fel eszmei megalapozásukat. A világot egy birodalomba foglaló uralkodás antik gondolata ebben az elgondolásban áldást hozó hajnalként ragyogott a megzavarodott emberiség felé. Az Egyháznak vállalnia kellett a latin kultúra kincseinek átmentését a küszöbön álló viharok közepette.

Nagy Konstantin kelet kapujába, Bizáncba tette át a birodalom politikai súlypontját, s Európa sorsát a pápaság kezébe adta.

Mialatt új fővárosát építette, s talán öntudatlanul a hellenisztikus kultúrának évszázados fejlődés legértékesebb kincseinek felhalmozásával új fellendítést adott, hogy legyen a kelet vad harsogással feltörő géniuszának s a latin gondolatnak kiegyenlítő felülete, ugyanakkor Rómában is pazar bőkezűséggel segíti az Egyházat monumentális kereteinek megalkotásában. A Laterani nemzetség palotáját a pápának ajándékozta rezidencia gyanánt, s mellette felépíti a Megváltó nagy bazilikáját, a „Caput et Mater Urbis et Orbis”, a város és világ feje és anyjának nevezett pápai székesegyházat, mely csak később nyerte a sz. János egyház nevet.

Sz. Péter apostol sírja felett is emelt liturgikus szempontok szerint szepulkrális bazilikát. Hangsúlyozandónak vélem ezt a körülményt, mert a halotti kultusz ebben az időben még teljesen külön áll az egyház hierarchiai és liturgikus berendezésétől. A halottak kultusza Rómában olyan mélyen gyökerezett, hogy az

Egyház hőskorából csak egy esetet ismerünk, mikor a hatalom emberei a katakombába behatoltak, hogy megöljék II. Sixtus pápát (Valeriánus alatt, 254—260), amikor a kereszténység javait az államkincstár konfiskálta, mert a Callixtus-katakombát, mint pápai rezenciát tekintette. Ez a korszak kimondottan vallási türelmetlenség jegyében igyekezett megsemmisítő csapást mérni az Egyházra, s a monumentális bizonyítékokkal is támogatott hagyomány szerint a keresztény hívek sz. Péter és Pál apostolok hamvait a sz. Sebestyén katakombába rejtették a fenyegető sírgyalázás elől. Ez azt is bizonyítja, hogy Péter és Pál apostolok sírjai valami kultushelynek alkalmas aedikulummal, vagy mauzoleummal voltak megjelölve, melyek közismertek voltak a pogányok előtt is.

A Nagy Konstantin korabeli, felszabadult egyház ismét régi helyükön ünnepelte már a nagy apostolfejedelmek emlékét, mert a bőkezű császár a sz. Péter bazilikával egyidőben építette fel az ostiai úton sz. Pál apostol hatalmas bazilikáját is. Ez a kultusz organikus folytatása volt a római tradíciónak, mely Augustus és Hadrian mauzoleumaiban és az appiai úton egymás mellé sorakoztatott síremlékekben az ősök kultuszát monumentálisan építette bele az élő nemzedék elgondolásaiba. A IV. század első felében a keresztény világ kegyelete lázas sietséggel igyekezett az üldözések nyomása alatt visszatartott tiszteletét a hős elődök iránt kimutatni, s a mártír-sírok felett, anélkül, hogy azokat eredeti elhelyezkedésükben megbolygatták volna, óriási technikai nehézségek árán építették ki a sírbazilikák drágagyöngykoszorúját az örök város körül. A S. Agnese fuori le mura, S. Lorenzo al Campo Verano, S. Silvestro, S. Alessandro, Nereus és Achilleus (a Domitillában) stb. bazilikák liturgikus és építészeti szempontból is rendkívül érdekesek. Hogy a kereszténység milyen hatalmas lendülettel lépett az antik világ monumentális megöröki-

tést kitűző nyomdokaiba, arra Constantia-nak, nagy Konstantin leányának mauzoleuma, a S. Agnese mellett, boltívének mozaikjával meggyőző példát szolgáltat.

A város területén belül a régiók centrumaiban, a lelkipásztori gócpontokban épülnek a presbiteri és diakonális templomok, legnagyobbbrészt nagylelkű patriciusok házaiban, melyek egyik-másika a család büszkeségének, mártírjának kivégzési helyével esik egybe (pl. Caecilia). Legősbibb elnevezésükben ezek rendesen a család nevét viselik mint titulust. Mártírok hamvait ezekben a városi plebániatemplomokban csak a barbár-támadások idején keletkezett reliquia-átvittelek idején helyezik el, s ekkor olvad a liturgia szoros egységbe a mártír-kultusszal, s a városi templomok szentek neveit kapják.

A keresztény templom rendeltetéséből következik, hogy építészeti és dekoratív finomságaival befelé fordul. Figyeljük csak meg a császári Róma képét; ami külső tagozottság a városban mutatkozik, az csak a középületeken és gyülekezésre szolgáló köztereken lép elénk. A ház, a család szentélye — még a paloták nagy arányai-ban is megőrzi külsején a szigorú zárközottság egyhanguságát s külsejében minden dekoratív jelleget nélkülöz. Az Isten háza, az Isten gyermekeinek közös otthona, az összetartozók egybefoglalója a tűzhely körül, az oltár-asztal körül, nem szakította ki magát monumentális alakba formálódásában a családi ház otthoniasságából. Őskeresztény mozaikokon és arany és elefántcsont votiv-tárgyakon, sz. Sebestyén templomának áttört apszisfalán, továbbá sz. Ágnes és sz. Cecilia templomának belső apsziskiképzésén épűgy, mint a mozaikokon is feltűnik ennek az utca zajától elzárt, de belső meghittségébe a világ minden szépségét behívogató, életörömtől duzzadó egyház-fogalomnak művészi összefoglalása. Az utcáról átriumba lépünk be, a higienikus és szimbolikus jelentőségű szökőkutas pitvarba, s a gyönyörűen kiképzett narthex oszlopsora felett ott magaslik a középhajó hom-

lokzata, mely mozaikdíszével, a Megváltó, az apostolokat jelentő bárányok virágos mezőibe állított képével ízelítőt ad abból a mennyei Jeruzsálemből, mely a templom belsejében élénktáru. Az oszlopsorok, a felettük vezetett mozaikdísz az oltár felé ragadják a tekintetet, mely fölé az Arcus Triumphalis borul, s amely mellett jobbra is, balra is kiszélesedik a tér, s a mögötte tágasodó presbiteriummal az apszisba mélyül, melynek emelkedett monumentuma a cathedra; a püspök trónusa. Az oltártól nyúlik bele a középhajó térségébe a schola cantorum, a szertartásnál éneklő alsó papság transennás (áttört márványból készült rácskerítés) pódiuma az ambókkal, melyről a szent leckét és evangéliumot olvassa fel az alszerpap és szerpap.

Az apostoli tekintéllyel tanító, szentségi áldozatot bemutató és ítélkező egyház hierarchikus foglalatja az őskeresztény bazilika alaprajzában, a kereszt két ágának metszőpontjában az oltárral, mint központtal tökéletes vetületben áll előttünk. Egy szellemes értelmezés az imádságban Istenhez emelkedett ember földreterülő árnyékát ismeri fel a bazilika térkörülírásában. Ezt az istenházat és egyúttal liturgikus gyülekezet számára teremtetett hajlékot körülveszik a keresztelő kápolna (a termák és mauzoleumok stílusából alkotott köralakú épület), a papság tornácos háza (a keresztfolyosók ősi típusa), a coenaculum, hova a szeretetlakomára (agape) térnek be a hívek a szertartás után, az iskola, a szegények menedékházai és egyéb, az egyház adminisztrációjával feltételezett helyiségek. A keresztény templom nem trónol uralkodó fenségben, körülhatárolt elszigeteltségben magasra emelt kőplatókon, mint a pogány szentély, hanem szervesen bele van ágyazva az életbe, melynek inspirálására, vigasztalására, fejlesztésére van hivatva.

A földalatti Rómát tehát nem szabad hátborzongva mint kuriózus vakondépítményt elgondolni. A dogma-

tikus és historikus szempontból végtelenül érdekes katabavilág kimeríthetetlen adattára nem elsőrendű forrása a hierarchikus egyház életfejlődésének, hanem párhuzamos halottkultuszának beszédes emléke, mely érhetően jobban konzerválódott.

Mi történt hát a multak emlékeivel? Helyükön maradtak és sorsuk szerint folytatták életüket. A csarnokokban a keresztény Róma lakosai politizáltak, kereskedtek és filozofáltak, a császári palotában a császári család fényes környezetben élt, továbbra is, mikor székhelyét itt tartotta. A fürdőket, tornacsarnokokat, könyvtárakat tovább frequentálták, sőt a cirkuszokban és színházakban sem akadt meg a folytonosság a produkciókban és művészetben. Természetesen mindig több lett az evangéliumi tartalom az életben, s a császár törvényhozása segítette az egyházat missziójának teljesítésében. A pogány szünnapok helyett a vasárnap ünneplése lett az élet ütemező cezurája, s a szórakozásokból lassú lépésekkel szorult ki a feslettség és tobzódás. A társadalmi életben az egyes jó érzésű császárok elszigetelt reformjaival (Hadrián császár jogvédelmet adott már a rabszolgáknak) szemben intézményes jogfejlődés indult meg a *testvériség* elve alapján, mely egyenlő elbírálást sürgetett a kultura hatalmi pozíciója, vagyoni elhelyezkedése szerint különböző sorsban élő emberek számára. Vagyoni közösség és falanszterszerű kiegyenlítő kategorizálás merőben ellenkezett az egyház hierarchikus felfogásával. Egyes testületeken, körzeteken belül önkéntes átengedés, lemondás alapján mutakozó hősie közösség a javakban adódott ugyan, de nem volt jogszabály és hierarchikus approbációra és adminisztrálásra volt bízva mindig. Az állam és társadalom jogrendje nem új egyházi fegyelem volt, hanem az emberi jog isteni jogból táplálkozó evolúciója.

A kereszténység szabadságának első korszakában nyoma sincs a vallási türelmetlenségnek, mely természete-

tes reakcióként érthető volna a három évszázad véres elnyomása után. Ellenkezőleg a Julianus Apostata alatt újjáéledt, rendszeresített, filozófiailag is magyarázott paganizmus új véres represszáliái dacára türelmet diktált a hatalom gyakorlóinak, s volt ideje és ereje kivárni a polytheizmus felszívódását, dacára a keletről támadt nagy eretnekségeknek, melyek előbb a császári házban, később a Rómára zúduló északi és nyugati barbár népekben politikai szövetségesekre támaszkodtak.

A Nagy Konstantin korabeli építkezés lendületében az egykorú Róma nagy pogány művészeti emlékei sértetlenek maradtak. Az Augustus korabeli gyönyörű oszlopfők és architrávok, melyek ezen kornak tulajdonított templomokban láthatók, (pl. S. Lorenzo) az V. század barbár invázióinak pusztításai után kerültek a keresztény templomokba. A tűzvészek és felforgatás következtében rombadőlt pogány templomokat a keresztény Róma urai nem építették fel újra, de a hozzáférhető anyagokat a jeles kultuscélokat szolgáló bazilikák nagyobbitására, újjáépítésére fordították, s ezzel megbecsülhetetlen kincseket mentettek át az utókornak.

A 410. évben Krisztus után, sz. Jeromos szerint, megrendült a mindenség, mikor Alarich bosszúálló csapatai Rómára törve három napig egyfolytában gyűjtögettek és romboltak és alig maradt életben több a lakoságból, mint amennyi a sz. Péter és sz. Pál bazilikába menekült, melyek előtt megtorpantak a martalócok. A nyugati latin civilizáció sorsa Péter kőszálához simúlt, mely megdönthetetlenül emelkedett a pápaság intézményében a történelmi viszontagságok fölé.

Damazus pápa, Prudentius és Lactantius költők a mártírok sírjait zarándokolják végig, verifikálják a mártíraktákat, s megírják a kereszténység hőskorának distichonjait, ódáit és époszait. Sz. Jeromos, a dalmata, évtizedeken át él a Szentföldön, s megveti alapját a szentírás-tudománynak, a Vulgata-fordításhoz végzett

tanulmányokkal. Sz. Ambrus Milánóban a keresztény életrend klasszikus foglalatát adja műveiben s Theodosius császárt nyilvános penitenciára kényszeríti. Sz. Ágoston Afrikában a keresztény teológia tudományos és filozófiai megvilágítását a klasszikus filozófusok hívója fölé emeli. Sz. Chrisostomos Konstantinápolyban Róma apostoli hagyományainak fényébe és erejébe igyekszik a keleti császárság mentalitását állítani. A kereszténység kiépíti az utakat újra a hanyatló római birodalom minden tartományába, s azok kulturális erőinek friss megújulásai központi hatásába kerülnek, s egységében maradnak akkor is, mikor a császárság hatalma széttöredezik, s Itália földjén véres tarajú hullámokként zúdulnak át a barbár hadak.

III. Sixtus pápa (432—440) kritikus időkben építette meg a negyedik római nagy bazilikát, a S. Maria Maggioret, melyet az Esquilinus halmon a csodás augusztusi havazás helyén Liberius pápa alapított 80 évvel előbb. A szentírás bőséges illusztrációját szemléltető mozaikok döntő bizonyítékai azon tradícióknak, melyek kétségtelenül nem egyik évtizedről a másira állították össze ezt a témagyűjteményt és kifejezési modort a historikus ábrázolásban.

476-ban Kr. u. a gótok megdöntötték a nyugat-római császárságot, de nem döntötték meg a lelkek római világbirodalmát: a pápaságot, sőt annak varázsa alá kerülve, eszközeivé lettek a folyamatnak, mely az egyház szupernacionális jellegét kidomborította.

A Roma Sotterana a Roma Imperialis kultúrájának roskadozó örökségét vállalta géniusza szerint átértékelve és a pusztuló birodalom centrumából kiemelkedett a Roma Aeterna.

Mussolini Benito 1921. június 21-én az olasz kamarában mondott beszédében frappánsan fejezi ki ezt a történelmi valóságot: „Állítom itt, hogy Róma latin császári hagyományait ma a katolicizmus képviseli. Ha,

mint Mommsen 25 vagy 30 éve mondotta, Rómában senki sem vonhatja ki magát egy örök gondolat hatása alól, én hiszem és vallom, hogy az egyetlen örök gondolat, mely Rómában él, az, amely a Vatikánból sugárzik szerte szét”.

A KÖZÉPKOR PRAELUDIUMA

Szent vagy Nagy Leo pápa nemcsak Attilát állította meg Róma falai előtt; sokkal jelentősebb uralkodásában (440—461) azon precíz közjogi helyzet kialakulása, mellyel Róma szent jellegét kidomborítva, az örök várost a bizánci császárok és góth királyok véres versengéseinek közepette is meg tudta tartani, s előkészíteni arra a független munkásságra, mely a népvándorlás következtében megmozdult Európa vad törzseit a térítésekben pacifikálni, a kultúra áldásaival civilizálni, államokba tömöríteni képes volt. Genserich, Odoaker, Théodorich, Eudoxia császárnő, Justinianus császár, Belizarius, Narses olyan nevek, melyek Rómának nagy történelmi dátumokat, sok vért, sok könnyet jelentettek, s az Egyházra és pápákra emberfeletti terheket róttak. Rómát a 455-iki vandál-pusztítás után csaknem teljes egészében újra kellett építeni. És a pápák nemcsak a régebbi szentélyeket restaurálják, hanem újakat is építenek. A pápák példáját követik a nyers katonák is. A gót Ricimerus megépíti a S. Agata dei Goti bazilikát, Belizarius a sz. Péter templom confessiójára felajánlott drága ajándékokkal igyekszik expiálni gyengeségét, mellyel felesége intrikáira Silverius pápát Ponza szigetére száműzte (537), s a S. Maria in Xenodochio templomot építette, melynek falában (Via Poli) jelentéktelen kis emléktábla őrzi nevét. A krónikák feljegyezték, hogy a Hadrian-mauzoleumot védelmi bástyának használva, katonái az akkor még teljes díszükben álló

oromszobrokat tördelték darabokra, s munició hiányában azokkal dobálták az ellenséges erőket. Ő és Narses építették a Via Appiára nyíló sz. Sebestyén kapu gyönyörű portáléját, magasra emelt bástya-tornyokkal, a kapu ívén a görög kereszt jegyével. Félix (IV.) pápa, kinek választását I. sz. János pápa mártírhalála után (526) Téodorich a római klerusra erőszakolta, s ezzel a pápaválasztásnál a fejedelmek évszázadokra terjedő usurpálási gyakorlatát inaugurálta, a S. Cosma és Damiano templomot a Fórum Romulus-Heronjához akként építette, hogy annak még egykorú bronzajtaja is épségben van ma is. Az ő befolyására Téodorich, aki az antik császárság grandiózus műpártolásában tetszelgett, szigorú törvényeket adott ki a római monumentumok védelmére s ezzel a közfelfogásba gyökereztetette a klaszikus kor kegyeletes megbecsülését, s a háborús veszedelmek állandóságából érthető bizonytalanság dacára, bátorságot öntött a mecénásokba, hogy nevüket műemlékekkel örökítsék meg.

Aki Róma emlékeit járja, figyeljen fel a mozaikok szegélyén elhelyezett distichonokra, melyek szövegébe foglalt nevek ennek a küzdelmes korszaknak pestises nyomoruságában, nemcsak megtartották, de gyarapították is a római kultúrát hordozó lelki hatalmat. A S. Sabina, a S. Lorenzo, a S. Saba, a S. Stefano Rotondo (később a pálosok kolostora, s az ott épített magyar collegium történeti emlékére 1566-tól kezdve sz. István király kultuszának is szentelve) akár régi műemlékek felhasználásával, akár eredeti tervek szerint építve vagy restaurálva különösen mozaik-díszükkel Róma felfrissült alkotógénuszának nagyszerű bizonyosságai.

A legszükségesebb megosztásra szorítókozó, nagysíku falfelületekre mindig nagyobb kiterjedésben kerül a mozaik és freskódísz. Hogy ez a stíluselváltozás a koraközépkori egyetemes kultúra belső lényegéből fakadt és nem dekadencia, az a koraközépkor szellemtörténetéből

világosan látható. Részletekben igazolják a tételt a S. Maria in Trastevere és S. Sabina végtelen finoman rajzolt rácsmintái, a S. Saba freskótöredékei, a S. Maria Antiqua alsó freskórétegei, a korbeli szarkofágok harántmetszettel vésett egész felületeket egy rajzba foglaló díszítése. Róma lelke a feloszlás, szétszaggatás ellenébe az egybefoglalás nagy eszméjét léptette föl.

A gótok birodalma, bármennyire igyekezett is az antik római császárság hagyományait utánózni, felmorzsolódott Itália földjén. Téodorich síremléke ködös komorsággal izoláltan, idegenül nehezedik bele Ravenna álmokáprázatos történetébe. Uralmának romjain át a longobardok Agilulf király vezérlete alatt lecsaptak Rómára s hódítási vágyukat arianus mivoltuk fanatizmusával tüzelve, leírhatatlan nyomoruságba döntötték a szent várost. A kemény ostromzár alatt halt meg Pelagius pápa 590-ben. Ekkor a szorongatott klérus és nép bízakodó reménységgel a jeles Gens Anicia-ból származó sz. Gergely felé fordult, aki ifjúságában néhány évi praetori tevékenység után Coelius hegyi palotáját kolostorrá formálta s ott élt sz. Benedek szabályait követve, csendes remeteségben, tevékenységét a hittudományok művelésének és főként a szegények gyámolításának szentelve. Sz. Gergely még megválasztása előtt három napon át könyörgő körmenetre vezette a pestis szörnyű csapása alatt szenvedő népet; a hagyomány szerint az utolsó alkalommal a Hadrian-mauzoleum felett lángpallosát hüvelyébe rejtő angyal jelent meg az isteni irgalom jeléül. (Innen az Angyalvár elnevezés.) Megválasztása után minden segélyforrást felkutat a nép talpraállítására, s míg családi vagyonát teljesen kimeríti a szegények és betegek támogatására, felfegyverzi a papokat és szerzeteseket a város védelmére, s ugyanakkor a frankokat és a bizánci császárt, Mauritiuszt hívja segítségül. A frankok húzódoztak, a bizánci császár gyengének bizonyult, erre a pápa csodálatos diplomáciai ér-

zékkel közvetíti a békét a császár és a longobardok között, amelyet azonban maga vonakodik aláírni, hogy a római pápa függetlenségét a politikai és hatalmi tényezőktől mentesítse. Az „Isten szolgáinak szolgája” (mely nevet ő vette fel hivatalos cím gyanánt először) ezzel a tényével Itália protektorává lett.

Nagy sz. Gergely a békekötés után lefegyverzett szerzeteseit az arianusok által veszélyeztetett Spanyolországba és Galliába küldi a békesség vértetében, s néhány év leforgása alatt nemcsak egész országokat vezet vissza az Egyház egységébe, hanem a nemzeti államba tömörült angolszászok is kereszteteket vésnek százados tölgyeikbe a híhirdető bencések okos és türelmes térítésének gyümölcseként.

Mérhetetlen az erkölcsi és gazdasági restauráció haszna, melyet sz. Gergely a pápaság egész területén sz. Benedek rendjének megerősítésével és propagálásával végzett. A parlagon heverő, elmocsarasodott területek újra paradicsommá váltak a serény kezek munkája nyomán, s az ipar és kereskedelem is ütemesebbé válván, a polgári jólét, a műveltség és civilizáció közkinccsá lett újra. A világi klérus fegyelmét bölcs mérséklettel, de hajthatatlan következetességgel szorgalmazta, s igyekezett a fejedelmek és hatalmasok önkénye alól mentesíteni az egyház kormányzatát.

A bizánci birodalom és egész Európa népei végtelen sokat szenvedtek ezen egyenlőtlen harcban. Egyik oldalon állott a pápaság a lelki hatalom eszközeivel, másikon a fegyveres erő az anyagi és erkölcsi pressziók ezer lehetőségével. Itália tartományai a középkoron keresztül mellükkel fogták fel a fegyveres expedíciók támadásait, melyek Canossa-járások, császári koronázások, konkordatumok, zsinatok nyomán szerzett rövid treuga Dei után makacs szívóssággal újra meg újra nekizúdultak Péter sziklájának. Az újkor küszöbén a nemzeti államok határain belüli területre lokalizálódott a harc, s

igy folyt és folyik kultúrharokban. Salerno, Anagni, Avignon, Fontainebleau, Bécs és Róma stációk a keresztúton, melyet a pápaság végigjárt nagy sz. Gergely pápától XI. Piusig megalkuvást nem ismerő mártírságvállalással. Végre az 1929. február 11-én aláírt lateráni szerződésben világos szövegezést nyert a probléma nemcsak az olasz nemzeti állam, hanem minden jogállam értelmezésében is, s a vele organikusan összefüggő konkordatum elvi megrögzítéseiben iskolapéldája az Egyház és állam harmonikus együttműködésének.

Azon ellenszenv dacára, mely a gyenge és hálátlan keleti császársággal szemben uralkodott, Róma népe nehezen tűrte a longobardok hatalmi befolyását is, és ez a szempont megkönnyítette azon megfontolás érvényesülését, hogy a keleti schizma fenyegető veszedelmének elhárítására és a nagy latin tradíciók megmentésére mégis inkább bizánci, mint barbár nyomás alatt választassanak a pápák. A VII. század utolsó évtizedeitől a VIII. század közepéig csekély kivétellel, csupa szír és görög származású pápa került Péter trónjára. Rómában magában ezek az idegen pápák a nemzet védelmét szervezték meg, úgy, hogy a papság és nép közé felfejlődött a katonasztály, a későbbi nemesek rétege. Az élénk kulturális kapcsolatok révén Szíriából és magából Bizáncból is temérdek műkincs, értékes kézirat, a görög bölcsek és egyházatyák miniatűrös kódexei, az elefántcsont és email műremek, a bíborselymek, damaszkuszi művű niellók és ezüstinkrusztációk kerültek a liturgia és magánélet szolgálatába, melyek egy része a Sancta Sanctorum (lateráni pápai házikápolna) falüregébe rejtve egy évezreden keresztül ragyogó épségben megmaradt, s 1905-ben napvilágra kerülve a vatikáni könyvtár museo cristiano-jában látható. Nagy építkezések ebben a korszakban nem történtek, egyrészt igen rövid ideig uralkodtak a pápák, másrészt a vagyont lekötötte a gazdasági élet helyreállítása. Bizonyos azonban, hogy míg Konstanti-

nápolyban dühöngött a képrombolás, azalatt a bizánci modoru sorozatos képfestés, mint biblia és predikáció a templomok falán és oszlopain óriási lendületett vett. Ha nem is elsőrangúak ezek a S. Maria Antiqua-ban (a Forum Romanum katonai levéltárából alakított ősi kegyhelyen) VII. János pápa által készíttetett képek, kétségtelenül óriási hatással voltak a középkor ikonográfiájára s a művészetnek azt az impulzust adták, melyből a XIII. és XIV. század nagyszerű primitívjei hidat építettek a görög-római és a reneszánsz művészet közé. A bizánci művészeti forma Rómában a hellenisztikus római emlékekben egyik eredőjére ismerhetett, s a szegény rokon házába visszatért erős és gazdag művészet önkénytelenül is engedett a magas hangból, s alkalmazkodott az öreg szülőház halkabb szavú tradícióihoz. Úgy gondolom, hogy a sok stíluskritika közepette több figyelmet kellene fordítani a monumentális művészetek és a kis művészetek, iparművészeti produktumok összehasonlítására is. Kétségtelen, hogy a nielló és az ezüstbeverés, továbbá az elefántcsont és az email technika kifejező lehetőségei sokkal korlátozottabbak, de viszont sokkal több számítást igényelnek, mint a szobor, vagy falfestés. Különösen a rekeszes zománc arany és ragyogó színű transzparens üvegmasszából való összetétele igen csábítólag hathatott a mozaik-művészekre. Ilyen aranyművesség-jelleget mutatnak a virágfüzéres keretek helyébe lépett gemmás keretek, az árnyékolás minimális alkalmazása, s helyette a körvonalak éles kirajzolása. Sem a zománc, sem a niello nem tűr komplikált vonalakat, így az alakok, drapériák zártabbak, karcsúbbak, merevebbek.

A római festmények és mozaikok egyéni karakterének meghatározásánál döntő tényezőként kell figyelembe vennünk azt is, hogy a koraközépkor monumentális kultúrájának hordozói a bencések voltak. Ez az izzig-vérig itáliai kivirágzása a keleti monasztikus eszménynek élénk kapcsolatban állott a bizánci szerzetesekkel,

de ahogy regulájukat a speciálisan római szellem szerint módosították, úgy a tanulás, prédikáció, liturgia terén áthozott segédeszközöket is belegyökereztettek a talajba, mely őket kitermelte. Így, ha Rómában bizánci stílusról beszélünk, azt csak praebizánci, bizantinizáló értelemben szabad értenünk.

Közben a Patrimonium Petri területileg is gyarapodott. II. Gergely Luitprandnak inspirálni tudja, hogy 729-ben Sutri városát sz. Péter és sz. Pál apostoloknak engedje át. Zachariás pápa ugyanezen longobard királytól megkapja Orte-t a környező városokkal és a Sabin hegyek területét, Nimpha-t és Normá-t pedig a bizánci császártól. Így Rómának meg van a hadtápkörzete, s mondhatjuk, hogy területi szuverénitása is. Az adományok, a pusztítások folytán elvadult területek lévén, gazdasági szempontból nem sokat értek. Zachariás pápa kolonizál, s ekként az Ager Romanus bonifikálásának alapjait megveti. A megerősített tanyák Róma erőgyűrűjét alkották.

A nyugatrómai birodalom kisugárzó központja csodálatos igazgyöngyként született újjá tengernyi szenvedés közepette, s gondviselésszerű rendeltetéssel kezébe vette a barbárságuk friss ösztöneivel elkülönödött népek kulturális egységbe való tömörítését, miután egyenkint megtérítette és civilizálta őket a békesség fekete kámzsás légiónak castrumai és egyházi hierarchiájának consuláris curiái körül.

A RÓMAI SZENT BIRODALOM

A pápák rezidenciája a lateráni sz. János székes-egyház hatalmas átriumának jobb oldalán helyezkedett el ugyanúgy, ahogy ma a vatikáni pápai rezidencia a kolonnádok fölé emelkedik a sz. Péter-téren. A palotát 1308-ban tűzvész pusztította el, s régi fényéből csak nagyon csekély, de annál értékeesebb emléket hagyott

reánk. Mintegy történelmi ujjmutatásként megmaradt a nagy ebédlő apszisa. A concha (apszis fölé boruló félköríves lezárás) mozaikja Krisztust ábrázolja, aki apostolainak az evangélium hirdetésére parancsot, törvényt ad. A kihajló széleken jobbról és balról két, történelmi és jogi szempontból egyaránt nagyjelentőségű mozaik-kép csatlakozik. A jobboldali Krisztust jeleníti meg, aki Szilveszter pápának a kulcsokat, Nagy Konstantinnak a hadizászlót adja. Balról sz. Péter, Krisztus első földi helytartója III. Leó pápának a stólát, Nagy Károly császárnak a hadizászlót nyújtja. A képek annyira világosan beszélnek, oly szigorú dogmatikai és jogi rendszerbe foglalják az egyházi és császári joghatóság egymáshoz való viszonyát, hogy bővebb értelmezés, magyarázat igazán nem szükséges.

Nagy Károly római császárrá való koronázása befejeződése volt annak a nyolc évszázadon át tartó szakadatlan fejlődésnek, mely a milánói ediktumban a keresztény vallást az államélettel kapcsolatba hozta, de melynek egész nemzetközi jogi mélységét csak az a történelmi pillanat tisztázta, amikor a hatalma teljében mutatkozó világi uralom a pápaságtól nyerte eszmei szankcióját, de ugyanakkor kötelességei és jogai is körvonalaztattak a lelki hatalommal szemben, mely természeténél fogva egész teljességében az Egyházat, élén a pápával illeti.

Hogy erre a történelmi szerepre épen a frankok királya és nem a bizánci császár, vagy longobard király volt elhíva, az a hatalmi tényezők erőviszonyaiból következett. A helyzet felismerése és megítélése és ebből kifolyólag a döntés joga azé a hatalomé volt, melynek országa nem a földről való, s amely országhatárok és népek változandósága felett és az évszázadoktól függetlenül gyakorolja küldetését.

A császárkoronázásnak előzménye a longobardok utolsó királyának, Desideriusnak, végső erőfeszítése volt,

mellyel Rómát, mint fővárost, uralma alá kényszerítve, a longobard vaskorona jegyében akarta egységes államalakulattá tenni Itáliát. A segítségül hívott frank hadak gyors ütemben törtek előre Itáliában, s Desiderius a Páviánál megkísérlett ellenállás után kénytelen volt magát megadni. Vele összeomlott a longobard királyság, mint államegység, csupán az egyes hercegségek tartották még magukat, melyek Itália későbbi történetében olyan nagy történelmi szerephez jutottak. De főként a szerencsés kulturális decentralizáció folytán az olasz föld örökértékű kulturcentrumaivá fejlődtek.

799 karácsony ünnepén a pápa védőjének, Nagy Károlynak, fejére koronát tett s a püspökök és nép előtt proklamálta, a piissimus, augustus, coronatus a Deo, magnus et pacificus imperator, a jámbor, a felséges, az Istentől koronázott, nagy és békességes császár felmagasztalását.

A küzdelmes évtizedek alatt (750—800) a történelmi események feszültsége közepette Róma géniusza hihetetlen tevékenységgel lendíti fel a kultúrát. A frank birodalom, a lépésről-lépésre krisztianizált angol német és szláv törzsek, sőt maguk a longobardok is, minden hatalmi és politikai ellentét dacára tanulékony és odaadó hívei voltak a keresztény római kultúrának, melyet új erővel, új formákkal is gyarapítottak. Magában a városban épen a többszörös megszállás pusztítása és különösen a katakombák 755-ben történt első kirablása, valóságos építőlázt váltott ki. A rómaiak átöröklött kegyelete általában a holtak, de különösképen a keresztény hőskor szent halottainak emléke iránt fájdalomosan hördült fel és bőkezűen igyekezett kárpótolni a mártírokat az őket megszentelt pihenésükben ért meggyaláztatásért.

I. Pál pápa (757—767.) a megmaradt reliquiákat gondosan összegyűjtötte, s Róma templomai az oltáraikra magasztalt mártírok kultuszából nemcsak új elnevezéseket

kaptak, de fényesen meg is újultak. A feltört és kirabolt sírok márványlapjait is behozták a városba, s ezzel az őskeresztény múzeális gyűjtés alapjait megvetették. A fellángoló buzgóság első új alapítása a S. Silvestro in Capite kolostor, melyet a pápa elhunyt elődjének és testvérének munkáját folytatva, családi házukban emelt. Hadrian pápa a S. Maria in Cosmedin és S. Giovanni a Porta Latina templomokban a középkori építészet nagyszerű alkotásait ajándékozta az utókornak. A presbiterium alatt kriptá van, altemplom, mellyel a sepulchralis művészet bekapcsolódik a városi templomtípusba, s abban a katakombák sírkápolnáinak megfelelő kultushelyet teremt a mártírhamvak elhelyezésére. Az oszlopcsarnokos előudvar ebben a korszakban nem tartozik többé a liturgia által kialakított alaprajzba, mint átmenet az élet forgatagából a szent hely csönjébe. A templom szervesebb kapcsolatba lép az étellel, a homlokzat előlép az utcasorba, s az alig néhány méter mély narthex (belépő-csarnok) ívei pillérekön nyugosznak. Fölötte pedig mint építészeti megoldás kiképződik a nyitott loggia. (Legbájosabb hagyatéka ennek a kornak a S. Saba kolostortemplom.)

Az elhagyott atrium intim építészeti pompájáért bőségesen kárpótol a középkori római harangtorony: a campanile.

Ez a campanile a középkori Róma építő génuszának legtökéletesebb alkotása. Tornyokat ismerünk az antik Róma történetéből is, (a városfalak tornyok sorozatának összekötő vonalai), s künn a kisebb castrumok felett is őrködött egy-egy őrtorony. A campanilék azonban teljesen elvesztették az erődítési jelleget, s a harangok elhelyezésének praktikus céljától eltekintve is, tökéletes dekoratív megoldást mutatnak. A fejlődéstörténet egyes korszakait Rómában nem látjuk régebbi műemlékeken.

A S. Maria in Cosmedin királynői pompájában

tiszteletet és bámulatot parancsoló campaniléje azonban (sok, nagyszerű építésük következtében a 12—13. század viharát átélte testvér és rokon-kampanilével együtt) karcsú oszlopokkal elválasztott ablaksorozatokkal mint emelkedettebb életeszmény, mint a háborús emberi alkotások megszépített felsőbbrendű kifejezése rajzolódott bele a középkori Róma egébe. A koraromán bazilika-templom tele volt világossággal, hogy mozaikjai, képei napfényben ragyogva gyönyörködtessék a liturgia fenséges titkainak megfejtését kereső embert. Ez a világosság játszik a campanilék tagozást képező párkányain, befelé lépcsősen mélyített ívein, s különösen a felsőbb emeleteken a patinás téglakerettel lezárt ablaknyílásokba állított fehér oszlopokon. A körülfutó ablaksorok egymásfölé állított oszlopcsarnokokban a magasba emelik az atrium oszloprendjét. A templom belső színpompája megismétlődik az ívek feletti mezőkbe beágyazott verde antico és porphir korongokon, s a homlokzat középső részén elhelyezett görög kereszten.

A S. Maria in Cosmedin homlokzatán még egy építészet-történelmileg fontos elváltozást észlelhetünk: a portale hangsúlyozását. A klasszikus építményeknél épúgy, mint a ker. bazilikánál a homlokzat egész szélességében egyenlőképen volt az oszlopsorral kiképezve, s a belsőbe vezető ajtók közül egyik, az emeltebb főhajóba vezető nagyobb volt ugyan és díszesebb kerettel kiképezve, de az oszlopsor mélyén inkább dekoratív jelleggel bírt csupán és nem volt a konstrukciónak hangsúlyozása.

Itt már a középső félköríves nyílás elé kilép egy új, hangsúlyozott, a narthex egész magasságáig emelt, nyeregtetővel lefedett, de a narthex síma pilléreitől gazdag ünnepiességgel elütő antik oszlopokra állított portale-építmény, mely a román és góth templomoknál oly felséges, megdöbbentő symbolikával ékesítve bőségesen kárpótol az elhagyott átriumért is, narthexért is.

Rómának keresztény hierarchikus, jogi, morális, szociális és monumentális berendezkedése a kora-középkorban a rombadőlt antik világ értékes elemeit minden téren felhasználta, s amint a templomok struktúrájában az alátámasztó elem, az oszlop egészen a virágzó reneszánsz-korig csaknem minden esetben régebbi középületekből vétetett át, úgy a szellemi élet minden megnyilvánulásába is átszüremlik a klasszikus világ vitalitása anélkül, hogy ebből fogalomzavar származhatnék. A szellemi élet irányítása kétséget kizárólag az egyház tanítói tekintélyének kezébe került, mely központi berendezkedése folytán a provinciák és államalakulatok faji sajátosságok szerint képződött kulturális egyéniségére is hatással tudott lenni. Spanyolország, a frank birodalom, a brit szigetek törzseinek túltengő őseréje, romlatlan lelki világa csodás lendülettel foglalják le maguknak a rossz grammatikális nyelv dacára a latin kultúra szellemi kincseit, s faji energiáikat, mentalitásukat, alkotmányos tradícióikat, művészeti kifejező készségüket és formáikat a római szellem adminisztrációjára bízzák. A szellem, amely éltet, a holt klasszicizmus formáitól függetlenül magát a tömegek esetlenebb kifejezési módján keresztül a tömegeket az általánosabb műveltség magaslataira emelte, ahol a monumentális elgondolások számára hamar megtalálták a megfelelő monumentális kifejezőmódokat is. Ennek a kornak alapvető gondolata nem az apologia vagy a polemia, bár az arianizmus leküzdésében ennek is jutott még némi szerep, hanem az öröm és lelkesedés a kereszténység szép eszményein. Szemlélet és szemléltetés a módszer, inkább misztika, mint scholasztika. A reális élet brutalitásai nem zavarják meg az álmokat, az oknyomozás illúziórontás volna, az evangélium elbeszélése nem elég színes, — az apokrif evangéliumok sok apró epizódjait mesét hallgató gyermek gyanánt áhítattal veszik, igényelik, sürgetik. A világ két síkban él lelkükben, minden

valóság felett ott van a csodák világa, mely a fák, virágok, állatok konverzációiban, cselekvésében megelevenedik. A történetírás regényes hősök mondavilága köré von glóriát, a mártírok kultusza a hagiografiában termel csodásan szép virágokat. A matematika és természettudományok a kor szellemének megfelelő módon találtak művelőket, az orvostudomány a civilizációs igényekkel gyors lendületet vett. A csillagászatban az egyházi időszámítás komplikált műveleteiben szintén mutat bizonyos emelkedő tendenciát, de sok esetben az astrológiába, s a csillagjárás misztériumaiba bonyolódik.

A kódexeket nagy mohósággal körözték és másolták, a régebbieket anyaghiány miatt újra kifehérítették és teleírták (palimpsestus kódexek). Ennek az egymásfölé írásnak azután megvolt az a nagy haszna, hogy a klasszikusok elveszettnek hitt művei igen sokszor vegyi eljárással újra elővarázsolhatók.

A vatikáni könyvtár üvegszekrényeiben ezen korszak néhány kiváló példánya meggyőző képet ad a változattosságról, mely a nemzeti jelleget tükrözve, igazolja egyrészt a klasszikus kultúra helyébe lépő keresztény világszemlélet rugalmas vitalitását, másrészt azonban a szent római birodalom lelki egységét is.

RÓMA VASKORA

Nagy Károly halála után a római nemesség változó családi szövetségekbe tömörülve intrikákban és véres közelharcokban küzdött a hatalom birtoklásáért, ami nemcsak a római császárok sokszoros erőszakos beavatkozását provokálta, de a lelki hatalom békés és üdvös gyakorlását is veszélyeztette. A földközi tengeren ezen időkben a szaracénok vakmerő kalóz-hadai vércseszerű lecsapásokkal garázdálkodtak, s a római zavaros állapotokat felhasználva, egészen Róma falaiig merészkedtek portyázó

hordáikkal. 846-ban kegyetlen fanatizmussal pusztították el a város környékét, s a falakon kívül épült sz. Péter és sz. Pál bazilikákat kirabolva, az apostolok sírjait is megszejtették. IV. Leo pápa (847—855) a sz. Péter templom védelmére megépítette a Città Leonina-t, a Leo-várost, melynek falai tömör tornyokkal ma is állanak, s a minap újonnan elismert pápai állam határvonalának legnagyobb részét képezik. Ez az erődítmény nemcsak a sz. Péter templom védelmét szolgálta. Az Angyalvár, mint Róma felé előretolt külső erődítmény a római nemességgel vívott harcokban is sokszor fogta fel a pápai trón ellen intézett támadásokat, vagy néhányszor épen a bitorlók védőbástyája gyanánt is szolgált a középkor folyamán. A feudális korszak zűrzavaraiban Róma sokszor inkább egymásba akaszkodott csatahajók tömkelegéhez hasonlított, mint egységes fővároshoz. A nemes családok házaikat sötéten meredő várakká erősítették meg, melyek felett magas tornyok őrködtek. Ezekből a városi erődökből törtek elő időről-időre csatlósáikkal a büszke lovagok, s hol egymás ellen, hol meg egymással szövetkezve a császári korona praetendensei és a pápák ellen véres harcokat vívtak. Az örök város és maga a pápai szék is évtizedeken át Theodora és Marozia szívós és ravasz intrikáinak hálóiiban vergődött, míg végre Marozia megalázott fia Alberich (933—955-ig Róma néptribunja) felrázta a római nép szunnyadó lelkiismeretét és egyesítve az erőket az idegen zsarnok (provencai Hugó) ellen, aventinus-i várából bölcsen kormányozta Rómát. Az ő örökét vették át a Crescentiusok (állítólagos palotájuk maradványa a Tiberis parton a S. Maria in Cosmedin közelében), kik közül az ifjabbik a pápaságnak és császárságnak (III. Ottóban és V. Gergelyben, kik testvérek voltak) német kézben való egyesítése ellen saját élete feláldozásával küzdött. V. Gergely halála után Ottó császár nevelőjét d'Aurillac Gerbertet (II. Szilveszter) választtatta meg

pápának, kiben, ha rövid időre is, tudós, szentéletű és nagy bölcseséggel megáldott ember kormányozta Péter hajóját. Az ő uralkodása idejére (999—1003) esik a magyar nemzet hierarchikus beilleszkedése a kereszténység nagy lelki birodalmába. Szent István király korában az állam koncepciója sz. Ágoston Civitas Dei-jének realizálása volt. Hogy mennyire nem a pápaság gondolata volt a hűbéres államforma, s hogy mennyire nem volt Róma hierarchikus világbirodalmának a denacionalizálás a célkitűzése, az épen az István királynak adott apostoli követi jellegből, s a számára adott személyi privilégiumból tűnik ki legvilágosabban. Ezen jelleg és privilégium adományozása a más fejedelmeknél abuzusként elítélt rendelkezési, alapítási jogokat bizalommal teszi le a magyar király kezébe, mert az ő, törvényeiben is kifejezett felfogása szerint a királyi méltóság a kath. hit erejéből táplálkozik, s a király Isten kegyelméből uralkodik.

A királyi korona, melyet Szilveszter pápa Ascherik apát útján küldött sz. Istvánnak, a római ötvösművészet alkotása. Hű mása a vatikáni könyvtárban látható. A magyar zarándok ne mulassza el a lateráni sz. János templom megtekintése alkalmával a kegyeletes látogatást a jobboldali szélső mellékhajóban Szilveszter pápa sírjánál, mely fölé a nemzet hálája Fraknoi Vilmos püspök kezdeményezésére a szent korona küldését ábrázoló domborművü emléket emelt, s gondoljon megilletődött lélekkel a prófétaelkű nagy pápára. De találunk más, a sz. István korának dicsőségére utaló vonatkozást is Rómában. A sz. Péter bazilika déli oldalán, a nérói cirkusz helyén több szentély között állott sz. István első mártír-bazilikája. Sz. István király e mellé a bazilika mellé építtette zarándok-házát, hogy a Rómába zarándokoló magyar hívek otthonra találjanak. Az apostolfejedelem sírja mellett emelt magyar otthon hét évszázad viharjai után helyet engedett ugyan az 1776-ban

épült fényes sz. Péter-templomi sekrestyeépületnek, de emléke a S. Stefano Rotondo ősi templomra átruházva ma is él és a sz. Péter bazilika déli oldalán (1929 dec. 20) elhelyezett tábla minden nemzet fia számára szembe-
tűnően hirdeti sz. István Isten kegyelméből való királyságának a Szentszékkel való ősi kapcsolatát.

A monumentális építkezés ezen korszakban látszólag hanyatlást mutat ugyan, de nem szűnt meg a megtartó és megújító munka. A harcokban, tüzekben megsérült szentélyek belső díszükben is gazdagodnak. A S. Maria in Domnica (Navicella) mozaikja, a S. Zenone kápolna menyezete (a S. Prassade-hez építtette I. Paschalis pápa 817—824), a S. Cecilia in Trastevere apszisképe és az ezen korból származó márványtöredékek Róma templomaiban bizonyos rendszer felé való törekvést mutatnak, s a mesék világát a kódíszben mindig szembetűnőbben és gazdagabb változatban ábrázolják. IV. Leo pápa építkezéseiben a kolostorok és templomok erősítésszerű jelleget nyernek külsejükben (SS. Quattro Coronati). III. Ottó, a mi történelmünkben is ismert nagy térítő püspöknek, Adalbertnek, tiszteletére a tiberisi sz. Bartolomeo szigeten épített templomot, mely kereszthajójával a konstantini bazilikák tágasabb formáját vette alapul. A korareneszánsz korig Róma építkezése ezzel a templommal be is fejeződött, ami részben a XI—XII. század belső válságából, részben az azt követő avignoni fogságból érthető.

Ennek a kornak van egy eléggé nem értékelt jellegzetes művészeti kifejezője: az iparművészeti nagy fellendülés. Ez egyrészt az ereklyék nagyon elterjedt kultuszával függ össze, mert a nagy (insignis) ereklyék mellett a kis rész-ereklyék is tiszteletnek örvendettek, s a templomokban az oltárokra ereklyetartókban tétettek ki, de a magánházaknál is különös becsben tartottak. A szent kereszt Rómában és másutt is őrzött darabjaiból szilánkokat vettek, s azokat drága művű, álló vagy fekvő

keresztalakú dobozokban őrizték, melyek méltó elkészítése az ötvösművészettől temérdek invenciót és technikai újítást kívánt. A drágakő foglalása, a fedőlapok filigrán, veretes, vagy vésett ornamentikája, a koponya-ereklyékhez készített hermák portré-művészete, az ikónok és triptichonok elefántcsontba és fába dolgozott ajour, vagy relief-megoldásai, a husvétai gyertyatartók (sz. Pálban a legszebb!) históriált kidolgozása, a kódex-díszítés mellett temérdek feladatot adtak a művészeknek, minek eredményeként gazdag és változatos anyag is maradt ránk a római múzeumokban, különösen a vatikáni ker. múzeumban, de széthordva a világ minden más nagy gyűjteményében is. Csodálatos jelenség tűnik a szemünkbe, ha ezeket a kincseket áttekintjük. A római szellem még a technikai kivitelénél fogva síkdekorációs jellegre utalt niellónál is (mikor az ezüstlapokba vésett körvonalakat fekete zománccfestékekkel emelik ki) igyekszik valami naturalisztikus plasztikusságot érvényesíteni (domborított fejeket és kezeket rak a sík felületre). A hellenisztikus szellem különösen az elefántcsont táblákon tűnik szembe, melyek sok esetben az antik kor vésési tökéletességét is megközelítik. A reneszánsz-kor visszatörekvése a három dimenzió felé már ezeken az iparművészeti tárgyakon mutatkozik akkor, midőn a nagy művészetekben, az építészetben és a díszítő művészetben még általában szigorúan a síkban tartanak mindent. A római kisművészetben találjuk meg a díszítő elemeket, melyek a román és gót stíl architektúrájára felnagyítva az ablak- és kapukeretezésekben, a gyámkövekben, zárókövekben és párkányszalagokban olyan gazdag és jól alkalmazott figurális és ornamentális kiképzést biztosítottak.

Ha az iparművészetnek ezen pompás alkotásain az ábrázolás tárgykörét vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy mindig több korszerű vonatkozás jelentkezik bennük. A világi hatalom letéteményese, kit az Egyház a fejedelem

kötelességeire való hivatkozással hívott meg védelmére, (s ékesített fel kiváltságokkal) az evangéliumi történetekkel és különösen a mindenekfelett uralkodó Krisztussal kapcsolatban belép az ikonográfiába. Jellegzetesen gyakoriak a páncélos lovagok csapatjai is a képeken. Ez a művelődéstörténeti szempontból nagyon értékes jelenség a feudális korszak társadalmi és egyházpolitikai felfogásának eredménye, mellyel szemben az Egyháznak nemcsak védekeznie kellett, hanem tisztáznia is kellett a fogalmakat, s érvényesítenie jogait.

A politikai és lelki hatalom összekeverését Bizánc mintájára megkísérelték a nyugati uralkodók is, de még a maguk képére kreált pápákkal szemben is csak hatalmaskodás, bitorlás maradt minden törekvésük. Az a lélek pedig, mely erős következetességgel őrködött a római egyház felett, gondoskodott arról, hogy adott időkben hatalmas egyéniségek sziklaszilárd jellemén megtörjön a visszaélésnek joggá való kodifikálása. A világtörténelem egyik legkimagaslóbb alakja VII. Gergely pápa, egy egyszerű kézművesnek fia, majd a sz. Pál apátság szerzetese, s a S. Maria in Domnica biborosa, 1073-ban egyhangú lelkesedés közepette foglalta el Péter katedróját, s azonnal megkezdte mélyreható reformterveinek megvalósítását. VII. Gergely pápasága alatt az egyházi állam Matild tusciai grófnő adományával növekszik, s bár ez a pápaságnak jelentékeny politikai és gazdasági erősödést jelentett, Rómában megindul a városi alkotmány kiképződése, ami Itália többi városainak egyéni fejlődését is nagyban elősegítette. Róma élete és a Kúria élete kezdenek különváltan jelentkezni; bár Róma városának gazdagsága és jóléte mai napig szervesen hozzákapcsolódik a pápai udvar világközponti életéhez, megtalálta a saját adminisztrációjának függetlenítését a német-római császárok százados harcában kialakult családi és párturalom feudalisztikus jellegétől. Ez a folyamat a római schizmán keresztül és bresciai Arnold

lángoló puritanizmusán át vezetett a szenátus visszaállításához. Természetesen a Frangipániak, Colonnák, Orsiniak, Capuccik, Pierleonik, Savalliek tovább versengtek a hatalomért, de csak Róma falain belül és legtöbbször összefogtak a császári befolyással szemben. III. Ince pápa (1198—1215), a Contik nemzetségéből való egyházfejedelem, szívós és eleven hitbe gyökereztetett felfogását a pápai lelki és erkölcsi hatalom felsőbbrendűségéről el tudta ismertetni Európával, úgy, hogy annak békebírájává lett. A feudalizmus túlkapásait minden nép keservesen érezte már ekkor, s az ellene feltörő életvágyból született meg a két nagy kolduló szerzet: a spanyol Domionkos és az assisii Ferenc alapításában. III. Ince örömmel karolta fel az evangéliumi eszmények két új, korszerű inkarnációját, melyek a mindegyre fenyegetőbb proletár-szervezkedéssel szemben glóriába vonták a szegénységet, s megszelídítették a hatalmasokat. A dominikánus szellem a keresztény vallás dogmatikus és morális rendszerét a spekulatív filozófia dönthetetlen syllogizmusaiba foglalta, s az evangéliumból így vezeti le a társadalmi erkölcsant; sz. Ferenc a rideg hatalmi rendszerrel szemben az élet gazdag változatain élő napsugaras Gondviselés szeretetét hordozza városokban, várakban és a campagnán. A tanítói tekintélynek kristályvízű patakozása sz. Ferenc virágos mezőin át kultúrának, művészetnek új meglátásokat hozott, új formanyelvet inspirált.

A keresztény tan ilyen rendszerbe foglalása és a ferences életeszmény nemcsak prédikáció és példaadás, hanem a megfelelő szemléltető ábrázolás eszközeivel is lendületesen tört magának utat a nép közé. A XI. századig is találunk már képciklusokat, azonban az egyes sorozatok összeválogatásában kizárólag az elbeszélő szempont érvényesült, míg az apszis főképe liturgikus-szimbolikus elgondolásban legtöbbször önálló jelentőséggel bírt. A XI. században érezhető már a képek összeválogatásá-

ban a spekulatív teológia befolyása. 1070-ben Hildebrand archidiakonus (a későbbi VII. Gergely pápa) a konstantinápolyi Staurakios mesternek előírja, hogyan állítsa össze a sz. Pál templom részére Pantaleon amalfii gróf adományaként készítendő bronzkapu ezüstintarziás képeit. Ebben a bronzkapuban nemcsak a firenzei Battistero Ghiberti-kapujának fejlődési maximumáig vezető vonal kiindulási pontját látjuk Róma földjén megrögzítődni, hanem a nyugati ikonográfia, a klosterneuburgi oltárdísz, a verduni oltár, a st. denisi apátság kapuja, a színes üvegablakok témái és technikája is őtüket tisztelik benne. A dominikánus és franciskánus-szellem által inspirált ikonografia tovább megy és katechizmust ad a képekben, melyek a *Speculum humanae salvationis* (üdvösség tükre), *Biblia Pauperum* (szegények bibliája) és *Concordantiae charitatis* (szeretet művei) képes és szöveges lapjairól kerültek a falakra és prédikációkba. Rómában a S. Giovanni a Porta Latina templom falain elfakulva látszik egy ilyen ciklus maradványa. A bejárati kapu feletti falmezőt, mint utolsó figyelmeztetés, a világítélet képe foglalja el, hogy a templomból távozók ennek a megrendítő végmegoldásnak hatása alatt lépjenek ki az életbe. A bizánci mozaik Krisztusarcába a sz. Ferencben feltörő természetrajongás és tisztult életöröm mosolyt hoz, az udvari ceremóniák merevségébe fásult alakok mozgékonyak lesznek, fák, virágok, állatok nem díszítő elemek, hanem az ember környezete, a távlat mélyül, a szelid lankások és mosolygó kék ég az Isten gyermekeinek, Krisztus testvéreinek adott nagy ajándék jellegében jelzik az élet keretét. Ez a művészet, a lelke mélyén kereszténnyé lett latin génusznak felujjongása, csodás finomságu illúziókban éli gyermekkorát a XIII. század második felében. Pietro Cavallini apszismozaikja a S. Maria in Trasteveré-ben és Jacopo Torritinek a S. Maria Maggioreban (IV. Miklós alatt felrakott) apszismozaikja utolsó tökéletes kivirágzásai a mozaik-

művészetnek. Színezésükben, ragyogásukban, finomvonalú rajzukban sok, Palermóból vagy Veneziából nyert benyomás csillan meg, de a személyek mozgásában s térbeállításában, a levegő-ég csigavonalas indákkal való benépesítésében felszabadulnak az elérhetetlen fenség merevsége alól, s emberiesebb, vonzóbb közvetlenséggel emelkedik a tekintet az élet felsőbb síkja felé.

A festészetnek és mozaiknak a harmadik dimenzióba való mélyülése életre keltett Rómában egy nagyon elhanyagolt művészeti ágat: a márványfaragást. Ranuccio, a Cosmata- és Vassellatti-generációk újrateremtik a római chiostrot, a keresztfolyosót. A régi portikusok, s az atrium kombinációja (a S. Lorenzo mellett legkorábban) a kolostorok virágos, szökőkutas, vagy vödörskutas udvarainak foglalata, mely a külvilág zajával szemben, s a kolostor sötét, várszerű külső elzártágával ellentétben a békesség és öröm mennyei paradicsomának földi vetületét alkotja. Erről a négyszögben futó oszlopos folyosóról nyilottak a szerzetes-cellák és az átjárak a templomba, ebédlőbe és káptalan-terembe. Itt végeztek szemlélődő elmélkedéseit a jámbor szerzetes, amiben a falmezők képei segítették, lelkesítették őt. A kút vizében látta tükrözni a kék eget, s a virágok pompáján és madarak dalán szűrődött szívébe a mennyei gyönyörűségek képlete. A XII—XIII. században a S. Giovanni in Laterano, S. Paolo kolostorainak tornácos udvara a római márványfaragók vésője alatt csodálatos díszbe öltözködik. Sem a császári paloták portikusai, sem a Vesta-szüzek atriuma nem mutatkoztak ilyen fejedelmi szépségben. A konstruktív, merev, legfeljebb árkolással, vagy körülfutó indával élénkített oszlop most eleven, könnyed eleganciával hordozza az ívek súlyát. Mint a megpuhult viaszgyertyát, megcsavarják a mesterek az egyenes törzset, s hogy még könnyebbé tegyék hatásában, színes mozaikmintát futtatnak az árkolásba. Az ikeroszlopok rendszerint állatfigurák hátán nyugosznak, s az

ívekre fektetett párkányt is állatmotívumokból alkotott groteszk vízlevezető csövek élénkítik. Antik hagyományok feléledése a historikus felirat önálló megjelenése a mozaik-párkányon.

Ezek a márványfaragók Róma romjaiban kincsebányákat fedeztek fel. Nemcsak régi kőkoporsókat ástak elő, s azokat sajátos, mozaik-szalagokkal át- meg átfont gótikus felépítménnyel látták el, de főként Róma templomainak presbiteriumaiban hasonló színes-mozaik betétes és finom szegély-faragásokkal keretezett márványburkolatokat teremtettek. A longobard ízléssel faragott transennák és schola-cantorum balusztrádok és ambók csaknem minden templomban leromboltattak, (szerencsére a padlózatban alulfordítva megmaradtak a márványlapok vésett felületei) s helyükbe került ez a geometrikus mintákba zárt és mégis színes, meleg márványtechnika. A templom padozatára fehér márvány alapon virágos szőnyeg borul a körökből, négyszögekből s lendületesen fonódó széles szalagokból alkotott minták rajzában.

Ezek a római márványfaragók nemcsak Itália városaiba kaptak meghívást, hogy művészetükkel új fényt adjanak a templomoknak (Civita Castellana-ban egészen különös homlokzatszobor ejti ámulatba a vándort), hanem a westminsteri apátságig eljutottak, s egész Európán át érezhető a hatás, melyet a kolostorudvarok építésére gyakoroltak. Viszont az angol, német és francia gótika elemei leszűrődnek Itáliába, s Rómában, a Cosmata-generáció, mikor III. Miklós pápa parancsára megépíti a Pilatus-lépcső fölé a Sancta Sanctorum-ot, a pápai új házikápolnát, gótikus motívumokat visz az architektúrába. Ez az építési irány azonban nem tudott meggyökeresedni az örök városban, melynek általános egységesítő lelki adottsága még Milánón, Flórencen, Siénán, Viterbón és Orvietón át transzformálva is idegennek találta a gótika miszticizmusát, s az egyetlen S. Maria

sopra Minervát (Sisto és Ristoro flórenci dominikánus építészek építették a Minerva-szentély romjai fölé), leszámítva nem is alkotott Róma területén jelentős emléket. A gótikus szellem csupán a díszítő-szobrászatban, különösen a síremléképítésben és kissé később a tabernakulumban, vagyis a szabadon álló főoltár fölé boruló, négy pillér, vagy oszloplábra állított menyezetnek bájos megoldásában ajándékozott az örök-város templomainak nagy értékeket.

Új irányt vett a síremlék-kultusz is. A síremlékek menyezetes ravatalként fülkébe helyeztetnek. A ravatalon kiterítve fekszik teljes ornátusban a pápa vagy más személyiség; a sírláda homlokfalára kerül a címer és kevés díszítő motívum. A S. Maria in Ara Coeli templom, mely Róma nemességének temploma volt a XIII. században és a XIV. század jórésében is, és Róma többi neves temploma sok bájos gótikus síremléket őrzött meg számunkra. A szokás, hogy a templomok mecénásai, vagy tituláris bibornokai kedvenc templomukba temetkezzenek s ezáltal mintegy jócselekedeteik, bőkezűségük oltalma alá helyezték halál utáni életüket, ezekben az időkben honosodott meg. Emlékezés volt ez a kereszténység dicsőséges hőskorára, amikor a mártírok közelsége kíváncsú temetkezőhely volt a hívők számára, mert a közbenjárás és a lelki kincsek közösségébe vetett hit lelkesítette őket. Róma középkori urainak minden nyers hatalmi ambíciójuk, kíméletlen élet- és élvezetvágyuk mellett volt egy lelki rezervájuk: az örök élet iránti nagy respektus, mely gyakran életük delén már megtorpantotta, s a kolostor magányában honoló béke felé vonzotta őket, vagy legalább is erős kontaktusban tartotta életüket a halál gondolatával. Róma lakossága, mikor kíméletlen harcot folytatott egyes pápák ellen, alázatos fővel hajolt meg a vallás előtt, s szerette egyházát. A Savelli-, Colonna-, Orsini-család vendetta jellegű versengése lehetetlenné tette ugyan az

erős Gaetaniakból származó VIII. Bonifác pápa római tartózkodását, de az 1300-iki első jubileumi esztendő kihirdetésekor elültek a harcok, mert az egyházi szent ügy volt. Dante bámulattal szemlélte Rómában az Angyalvárhoz vezető hídon a kétszázezer idegen zarándok áramlatát az Albergo dell'Orso (ma is létező szálloda) loggiájáról s Giotto valamely tanítványa a Lateráni sz. János templom egyik pillérén megfestette a Jubileumot hirdető pápát, amint atyai keblére hívja a keresztények nagy tömegeit, mintegy ellensúlyozásul a világi hatalmasok politikai mardosásával szemben.

Az energikus pápa, a Colonnákra megsemmisítő csapást akarván mérni, a Cecilia Metella síremlék köré épített erős várkastélyra támaszkodó családi hadsereggel legerősebb fészük, Preneste (Palestrina) feldulására indult, azonban szép Fülöp francia király a megalázott Colonnákkal szövetkezve, rajtaütéssel és árulással elfoglaltatta Anagnit, hol a pápa székelt. Nogareto zsoldosai meg is ölték volna a pápát, ha Bicskey Gergely esztergomi érsek, ki megerősítését kieszközlendő járt a pápai udvarban, saját élete feláldozásával nem fedezi az agastyánt (1303).

Róma ebben a testvérharcban elvesztette azt a biztonságot, melyre az egyház kormányzása szempontjából feltétlenül szükség van. A francia király, Fülöp, felhasználva ezt a helyzetet, nagyobb nehézség nélkül tudta érvényesíteni akaratát a pápaválasztásnál, s V. Kelemen hívására, vagy inkább kényszerítése alatt 1303-ban a pápaság székhelyét Avignonba tette át. Ugyanezen évben a lateráni sz. János egyház nagyrészt tűzvész áldozata lett. Az avignoni pápa küldött ugyan pénzösszegeket székesegyháza helyreállítására, de az oly lassan ment és olyan költséges volt, hogy 60 évvel később még Petrarca szomorú szemrehányással írja V. Orbánnak, hogyan tud pihenni a Rhône partján, mikor a Laterán romhalmazzá lesz és az egész egyház anyja nyomorban

sínylődik és a szeleknek és viharoknak ki van szolgáltatva. Róma géniusza ezekben a sötét időkben is megnyilatkozott. 1341-ben Colonna István és Orso dell'Anguillara szenátorok a kapitoliumi harang zúgása közben (mely a polgárháborúk idején vészes kongatással kísérte a drámákat), ünnepi menetben kísérték Petrarcát a Capitoliumra, hogy a sonettek költőjét a költők királyává koronázzák. A szépség és az élet kultusza a hamu alatt parázslott, s csak a pápaságnak kellett visszatelepednie Rómába, hogy a félholt város új erőre kapva tudatára ébredjen multja dicsőségének, s az antik romok mellé roskadt középkorból diadalmasan keljen életre az örök város.

Nem sokkal később Cola di Rienzo néptribun, kinek bronzszobra a kapitoliumi farkas-ketrec közelében áll, a Portico di Ottaviaba épített S. Maria in Pescheria templomból néhány rajongó barátjától körülvéve a Kapitolumra vonult, s könnyekre indító beszédben apellált a város lelkiismeretére, felidézvén a dicsőséges multat. A Vespasiani Lex regia de imperio bronztábláját befalaztatta a lateráni templom apszisába, hogy Róma dicsőségét az Egyház főtemplomában állítsa a nép szeme elé. A rajongók végzete őt is elérte (1354), de Rómában a kövek beszélni kezdtek, s a néptribun elgondolása ennek a leküzdhetetlen megmozdulásnak volt egyik előfutára.

A keresztény világ magának követelte Rómát; a pápa nem volt elképzelhető a francia király birodalmában, siennai sz. Katalin és a svéd Brigitta prófétai erővel ostromolták a pápát, mígnem V. Orbán rövid időre visszasa is helyezte székhelyét Rómába, s a lateráni bazilika restaurálását befejezve, a főoltár fölé emeltette a tabernakulumot sz. Péter és sz. Pál apostolok fejereklyéivel. De három év után idegenül érezvén magát a romok között, bibornokai unszolására visszatért Avignonba. XI. Gergely 1377-ben a nép örömujjongása közepette véglegesen visszatelepítette a kúriát Rómába. A kb. 200

év után készített síremlékén a S. Francesca Romana templomban egy relief örökíti meg a nagy esemény emlékét. A pápa és kísérete az ostiai kapun lovagol be Rómába, melynek falain belül a Pantheon, a Tempio di Fortuna Virile, Traján oszlopa és a Colosseum magaslik ki. Róma szelleme Minerva alakjában hadivértetben, sisakkal fején, de keblére kulcsolt kézzel siet elibe hódolatát bemutatni. A reneszánsz-mester kitűnően megértette a történelmi mozzanat jelentőségét.

A RENESZÁNSZ RÓMA

A nagy nyugati schizma idejében Rómában valóságos anarchia uralkodott. Egy félszázadon át a pápák az ellenpápák intrikáitól zaklatva különböző városokban székeltek, az örök-város pedig 1412-ben a nápolyi királyok kegyetlen megszállása alatt újra a pusztulás képét mutatta, úgy, hogy az Egyház központi hatalma is veszélyeztetve volt. Végre a konstanzi zsinat V. Márton pápát, a Colonnák büszke nemzetségének sarját, adta az egyháznak, aki (1417-ben) megválasztása után minden találgatással és intrikával szemben kijelentette, hogy Rómában fog székelni. 1420-ban, egy évi flórenci tartózkodás után, tudósok és művészek kíséretében vonult be Rómába, s első gondja volt a lateráni sz. János székesegyház restaurálása. Ott is nyugszik a főoltár előtt és sírja fölött egy flórenci szobrász bronzba öntötte nemes alakját. A reneszánsz-kor költészete és művészete Róma grandiózus emlékeiben a lelki struktúrát érezte meg, s kifejezési eszközeire ez hatott fejlesztőleg, főként a plasztikusság felé ragadva ízlését. A harmadik dimenzió mutatkozik építészetben, szobrászatban, festészetben, ötvösségben egyaránt. De mutatkozik magában az életszemléletben is, s ezt nem az antik-kor emlékei diktálták, hanem sz. Ferenc és sz.

Domonkos szelleme. A harcos, erőszakos földi lét és a mély megnyugvásban föléje boruló égi élet ideái egymásba olvadnak. Az antik kor emlékeit ez a korszak meg tudta érteni, s a művészet és tudomány minden ágában felhasználta annak kifejezőmódját. Eszmei tartalma azonban erősen odatapadt a „kőszálhoz”.

V. Márton utódaiban, IV. Jenőben, de főként V. Miklósban, Róma történelmi öntudata az apostol sírja felé fordul, s onnan várja a schizmák és szekták által megtépelt hierarchikus és hitegység regenerálódását. A pápaság, mely helyileg hosszú időn át eltávozott ettől a reális kőszáltól, áthelyezi kuriális székhelyét sz. Péter sírtemplomához. A flórenci zsinat (1438) a keleti és nyugati világ civilizációját még egyszer testvéri ölelésbe forrasztotta. S ne feledjük el, hogy az itáliai reneszánszsal egyidőben a Paleologok Bizánca is reneszánszban élt, s ez a szellem a hamarosan bekövetkezett török uralommal sem vesztette el életképességét, s ugyanakkor érte el Nagy Szulejmánban — természetesen más ideológia által hordozva — zenitjét, amikor Róma is a humanizmus fénykorát élte. Bessarion bibornok és a görög püspökök nemcsak a hit egységében, de a humanizmus, a klasszikus szellem egységében is vonzódtak Rómához. A sz. Péter templom Philaretos által készített bronzkapuján, ha nem is éri el művészeti készségben Ghiberti flórenci baptisterium-kapuját, húsos volutákba keretezve domborodik elénk a reneszánsznak erőtlő duzzadó formaérzéke, mely dacára az aesopusi mesék és mithologiai figurák élénkítő elemként való hozzáadásainak, az Egyház dogmatikus és hierarchikus egységét dokumentáló történelmi elgondolást fejez ki. A díszítő elemek vegyítése nem reneszánsz-újítás. A longobard művészet népvándorláskori elemei is bekerültek már a középkori művészetbe és sz. Tamás Summa Theologica-jában az arisztotelesi és arab filozófia, mint az emberi sejtések örömteljes heurékái épűgy bizonyító erővel alkalmaztatnak,

ahogy a ködös észak nagy misszionáriusai a tölgyek zúgásában érzett istenszemléletet a fa törzsébe vésett keresztrel a hithirdetés alapjává tették. A reneszánszot nem szabad a testi kultúra reakciójaként, sem a realizmusnak a misztikával való szembefordulásaként felfogni. A reneszánsz Róma nem rombolta le a középkori Rómát, sőt topográfiailag annak a Vatikán felé való terjeszkedését képezi, lelkileg pedig amannak egyenes leszármazottja meggazdagodva az új, nagy nekilendülésben, a hellenisztikus kultúra rendszeres adoptálásával.

Az első reneszánsz palota, a Capranica bibornok építménye, épenúgy, mint a Vatikáni palota-komplexus legrégebbi része, de a Palazzo Venezia is, II. Pál pápa (1464—1471) nagyszerű műve, a feudális várak komor masszivitását mutatják külsejükben, s csak a homlokzat tagozása, s az emeletenkint különböző ablakforma engedí sejtetni, hogy az új palota-típus nem hadi bázis többé, hanem reprezentációs és lakó-célokat szolgál. Az épület külsejének megoldásában a párkány játssza a főszerepet. A középkori kőgerendavégeken cápafogmintás szegélyt hordozó párkány-ös a várak futómellvédjén keresztül jutott el ahhoz a megoldáshoz, melyben az antik paloták gazdagon faragott márvány párkányának motívumaival a Palazzo Farnesén a minden párkányok királyi típusa kialakult (a XVI. század első évtizedeiben). A reneszánsz palotának meg kellett oldania a zártabb, magasabb, emeletekre osztott, udvartartási hierarchiával számító ház problémáját is, s a római császári paloták belső oszlopcsarnokából az egymás fölé épített loggiát kiképeznie (Palazzo Venezia és a Cancelleria). A fejlődés további törekvése a belső fénynek az utcára, vagy térre való kiragyogtatásához vezetett. Míg az épület földszintje nagy négyszögköves burkolatával továbbra is a várszerű megoldásnál maradt, s az ablakokat is hatalmas biztonsági rácsokkal látta el, addig az appartamento nobile (a reprezentációs termék) utcai frontja a

párkányok gazdag változatosságával és különösen az ablakkeretek rozettás, címeres kiképzésében, s a főkapu kiképzésével (Palazzo Massimi oszlopos bejárata), majd a nagy síkok félpilléres és féloszlopos, később kiépített oszlopos megosztásával mindig derűsebb, melegebb, biztonságosabb arculattal tekintett le a járókelő emberekre. (A sötét tornyok árnyékában zord arccal komorkodó családi várkastélyokból mutatónak maradt az Anguillara család fészke a Tiberis jobb partján a S. Chrisogono templommal szemben, s a későbbi Róma házai közé beépített néhány torony.) A félelmetes nevek — mint Colonna, Orsini, Odescalchi, árnyas kertekbe épített paloták ragyogó dísszel borított termeiben a reneszánsz és barokk Róma dicsőségévé lettek, s marcona fegyveres párthívek helyett költők, tudósok, művészek jártak-keltek otthonosan környezetükben. A reneszánsz Róma a pápák Rómája volt egész teljességében, s ami kárt okozott a fegyelemben s életfelfogásban a nepotizmus, ugyanannyi fény és dicsőség háramlott az örök-városra az újabb és újabb családemelkedések, kiválasztódások következtében. A della Rovere, a Borghese, a Farnese, a Chigi, a Piccolomini, a Cybo, a Medici, a Barberini, az Aldobrandini, a Doria-Pamphily, a Torlonia, az Altieri, a Rospigliosi familiák valami okos váltógazdasággal békességesen részesedhettek a pápai hatalom és kincsek áldásaiban, és Rómában, s a körülfekvő nyaralóhelyeken paloták és villák hálózata nemes versengésben oly gazdagon képződött ki, amint a világ egy más pontján sem észlelhető.

A várlakás hagyományait fejlesztve, a reneszánsz megteremtette a *termet*, a tágas belső fogadóhelyiséget, s a pompásan aranyozott, cimermotívumokkal és rozettákkal terhes kazettás famenyezetben borított fedelet a tér fölé. Az ajtók márványbetétekkel, a kandallók vésett márványkeretekkel hangsúlyozott alkatrészei voltak az épületnek, s a palota építő-urának címerén kívül klasz-

szikus betükben bevésett nevét is homlokzatukon hordták. A berendezés takarékosan aranyozott sötétszínű fabutorokból állott, asztalnak és széknek keresztbe vett lábai voltak, s főekességük komoly színű arannyal átszőtt párnázás volt, mely a nagyfejű szögekkel a fára erősített bőralkatrészeket beborította. Az ágy és a fal mellett álló szekrények súlyos, beépített bútordarabok, melyeknek várkastély-architektúráját csak a barokk-stíl szelídítette át gazdag faragású szobrászmunkává. A Castel S. Angelo múzeuma tökéletes bepillantást enged a reneszánsz interieurjébe. Újabban a Palazzo Venezia termeit is rekonstruálta az olasz miniszterelnökség.

Nagy problémája volt a reneszánsz-építészetnek a lépcsőház megoldása és közel kétszáz esztendő kellett, míg a Scala Regiában a Vatikánban Bernini alkotó géniusza utat tört. A várudvarok falhoz tapasztott díslépcsőjét, mely a viterbói sz. Pellegrino-téren a súlyos román építészetben nyert már organikus, a nyílt térről a belsőbe beépített kiképzést, a reneszánsz palota külső és belső egységének veszélyeztetése nélkül nem lehetett felhasználni, ezért a Cancelleria lépcsője is, a Palazzo Veneziáé is, meg a vatikáni palota régi lépcsői is mellérendelt építészeti konstrukciók, a csigalépcső kényelmesebb megoldásai, melynek legbravurosabb megjelenése a caprarolai (Farnese várkastély), Vignola mester által alkotott remekmű (1560 körül) sem más, mint a Pozzo di S. Patrizio díszesebb kivitelben, amelyet Antonio da Sangallo VII. Kelemen pápa (1523—1534) parancsára Orvieto vízzel való ellátására épített.

Az első reneszánsz paloták egy-egy régi, neves templomot foglaltak magukba, mint a Cancelleria a S. Lorenzo in Damaso-t és a Palazzo Venezia a S. Marco-t. A karcsú oszlopok nem bírták meg a fölibük épített háztömeg súlyát, azért masszív pillérekbe kellett foglalni őket, s a közöket boltozatos ívekkel áthidalni. Ezt az erősebb teherhordozó megoldást a reneszánsz építészei a

thermákban és a Konstantin-bazilikában — a századok viharával dacoló boltív alátámasztási rendszerben — készen kapták, csak alkalmazni kellett. Innen érthető az, hogy Rómában az első reneszánsz templomok konstrukciói sem járták végig a S. Maria della Querciában Viterbo mellett oly felségesen mutatkozó útat a karcsú oszloprendszerből a pillérbe, hanem mindjárt a komplikáltabb pilléres rendszert alkalmazták a S. Maria del Popolo-ban és a S. Maria della Pace-ban is, melyek ugyancsak IV. Sixtus uralkodása alatt (1471—1484) épültek. Ezekben a templomokban először magasodik fel a tér az égbolt paralleljévé a kupolában.

A római kupola tamburos megoldásában, mely a világosság bő beözönlését biztosítja, hasonló a bizánci, Komnen- és Paleolog-építmények kupoláihoz, de magasra csúcsozott süvegével épannyira egyedi jelleget mutat azokkal szemben, mint az antik római kupolás körépítményekkel szemben. A firenzei kupola óriás mérettel ül rajt a templom-masszán, a római könnyedén lebeg felette, s mégis organikusabban helyezkedik bele a latin-keresztes alaprajzba. A latin kereszt a liturgia és hierarchia ezen ősi alkotása szent volt a reneszánsz Róma mesterei előtt is, és még Michelangelo lángelméjének centrális elképzelése, a Péter-templom is megnyújtott hosszában, hogy ezt a formát elnyerje.

A reneszánsz-templom a kezdet-kezdetén szigorúan architekturai probléma, s minden díszítő-elem konstrukció benne. A Giovanni Dalmata és Mino da Fiesole kagylófülkés, Augustus-kori művészetre emlékeztető sír-emlékei, szentségházai és olajfülkéi nincsenek szervesen belegondolva az architektúrába, s rendszerint oldalkápolnáknak, családi sírboltoknak nyertek elhelyezést. A ravatalon kiterített halott megtartja fenséges nyugalma. Az örökkévalóság gondolata a reneszánszban s a halál nyugalmán át válik tudatos erővé s a reneszánsz-ember az erőnek és szépségnek minden kultusza mellett gyer-

mekes lágysággal szelidül meg a Madonna és a Bambino előtt. Az akadémiák, melyek reneszánsz tudósokból, az ú. n. humanistákból Európaszerte alakultak, forradalmi szellemet képviseltek a teológia szolgálatába állított középkori tudományos rendszerrel szemben, s dacból is, nyegleségből is, mohón vetették magukat az élet pogány hedonizmuson át értékelt mértéktelen élvezetébe, melyet versek özöneivel dicsőítettek. Ezen társaságok tagjai elegáns, könnyed stílusuk, jó modoruk, sokszor aljas hízelgései útján a fejedelmi és pápai udvarokban nagy befolyásra tettek szert, magas méltóságokba jutottak, s úgy terjesztették a műveltséggel együtt a könnyelműséget, a cinizmust, s befolyásuk és hatalmuk kimélyítésére a machiavellista politikai tanokat. Hogy azonban ez a játékos könnyelműség és frivolság nem ásta alá az élet monumentális nagy problémáit, melyek között első helyen állt Róma központi lelki hatalma, az a pápaság reneszánszkori célkitűzéseiből világosan kitűnik. Elég itt utalnom V. Miklós és utódjainak mintegy ösztönszerű odatapadására az apostol sírjához, melyből az új sz. Péter bazilika és a vatikáni paloták virágoztak ki. A II. Pius alatt Rómába hozott sz. András fejreliquia a kultuszban és művészetben az apostoli gondolat megrendítő kifejezője. Egyúttal kifejezi a pápaság másik nagy célkitűzését is: a művelt nyugot védelmét az ozmán-török előnyomulással szemben. Ezen újabb keresztes hadjárat az európai fejedelmek egyenetlenségei következtében csaknem két évszázadon át tartott, s harcvonala Magyarország nyugoti határától lassan göngyölödött kelet felé, magával sodorva a reneszánsznak nagy-szerű kultúráját, melyet Mátyás király a rómaihoz fogható lendülettel tudott felvirágoztatni, hiszen a magyarok megtérése óta az Anjoukon és Zsigmondon át épen olyan egyenetlen fejlődés készítette elő minden vonatkozásban annak útját, akárcsak Itália földjén.

A reneszánsz Róma további célkitűzése Krisztus

egyházának monumentális megdicsőítése. A pápai székhelyre összefolyó kincs és gazdagság legnagyobb része Isten és a szentek trónusa elé tétetik, mint imádságos hódolat. Az antik Róma templomai nem szolgáltatnak inspirációt a keresztény reneszánsz liturgikus alkotásaihoz. Újat kell alkotni, vagy inkább az antik élet monumentális megoldásaival át kell fejleszteni az architektúrát belsejében, sőt külsejében is. A román és gót stílus, német, francia, norman és itáliai változatokban pompás megoldásokat mutatott már fel.

Az itáliai napsütésben színes, derűs, szélesebb, mozgalmasabb lesz minden. A templom dísze kívülről virágzik ki. Siena, Orvieto, Firenze katedrálisai — homlokzatukon leginkább — kitergetik a dogmatika, liturgia, eschatologia egész, okosan rendezett kincsházát. Benn misztikus félhomályban sejtelmes problémává koncentrálódik mindaz, ami kívülről olyan természetesnek, könnyűnek mutatkozik. A római reneszánsz első templomai komoly rezerváltsággal helyezkednek bele a térbe. Az architektura határozott vonalakban hangsúlyozza a tagozódást, s egy-két esettől eltekintve nem mond le a homlokzat elé fektetett atriumról, melyet a barokk-stíl is kénytelen volt szervesebben az életbe kapcsolt alapgondolata dacára valami formában a homlokzatba iktatni. A nyugodt vonalú párkány, a homlokzat ormán háromszöggel jelezve a nyeregtető vonalát, grandiózus komolyságot ad a reneszánsz-templomnak. Egy engedményt tett hamarosan a reneszánsz-építészet a kimagasló homlokfalat flankirozó zárt támaszainak kiképzésében, mely a barokk-stíl szeszélyesen ívelő, s az alaprajzot is befolyásoló homlokzatmintáihoz vezetett, ami egyébként már a Hadrián császár korabeli művészetben is végbement jelenség. Érdekes megfigyelni, hogy a barokk-stíl, mely kezdetben (pl. Al Gesu templom) laposabb, egyenleesebb síkban emelte fel a külső architektúrát, s belül halmozta össze a plasztikus díszítéseket, miként tér vissza

hamarosan a külsőben is az izmos, erősen domborodó díszítő architektúrához a S. Maria Maggiore és S. Giovanni nagyszerű nyitott loggiáiban és a homlokzat tetéjére állított szobrokban.

Ennek a monumentális művészetnek inspirálója a halálon túl való élet. A síremlékek alakjai térdelnek, trónjukon ülve áldanak, parancsolnak, vagy a michel-angelói felfogás szerint halottas ágyon felkőnyökölve pihennek. A barokk szobrászat nem ismer nyugalmat, a templomok ívei felett lebegnek a címerek, repülésre lendülnek az angyalok, az oltár felső építménye a menyország felhőkön trónoló világát kapcsolatba hozza a mozgalmas, nagy térbe állított misztérium cselekményével. Az ellenreformáció dogmatikai, egyháztörténeti, liturgiai indokolásai eleven meggyőző erővel dicsőítik a diadalmas egyház hármass misszióját — a liturgia az oltár mögötti presbitériumból az oltárelőtti térbe lép elő, s az oltárt a szentély falához építi, amiáltal az oltárkép és felépítmény az oltáriszentség trónusával s lehetőleg még egy, a térben lebegő csodatevő Madonna-medallionképpel különös hangsúlyozást nyerhet. A kupolában és a menyezeten (dongaboltozat) széles nagy mezők tág belátást nyitnak a mennyekbe (al Gesu, S. Ignazio, S. Andrea della Valle, S. Carlo al Corso stb.); a fejlődés a sejtetéstől az értelmezésen át a szemléltetésig, a kazettás menyezettől a festett boltozatig tökéletesen követhető. Márvány és bronz, féldrágakő, aranyozott stukkó a nagy, teljesen átlátszó ablakok fénynyalábjában tündökölnék, a liturgikus ruhák brokátjai, az orgona és zenekarok, a többszólamú ének a kor gyermekének lelkét a hétköznapiaságból menyekzős hangulatba varázsolják. Öröm és lelkesedés, boldog hit bizonyossága, az élet birtoklásának hatalmas bizonyítása szegényt és gazdagot egyaránt felemel. Róma iskolázása, általános műveltsége, nemzetközi hallgatósággal telített kollegiumai, uralkodók és követségek bevonulásai, a konklávék moz-

galmassága az örök város legfényesebb történelmi korszakának, Julius Caesar és Augustus császár elgondolásában való feltámadását jelentik. A Jézus-társaság csodálatos aktivitása kifejezője a korszellemnek. Az emberiség, a népek nagy családjának atyai házában talál megnyugvást, midőn az Amerika felfedezésével megindult kolonizálási tevékenységben új nemzetközi helyzet felé s a városi polgárság szervezettségében új társadalmi berendezkedés kereteibe fejlődik. A már a XIII. században szóróványosan megkezdődött missziós tevékenység központosított adminisztrációt nyer (Propaganda Fide), s Róma lelki birodalmának határai, s nyomában a civilizált népek törekvései a Távolkelet s Afrika sötét belsejét közel hozzák Európához. A török előnyomulás visszaszorításával, s a gyarmatok missziós tevékenységgel való pacifikálásával megszűnt jó időre a további népmegmozdulások veszedelme; a trienti zsinat határozatainak következetes keresztülvitele pedig lokalizálta a vallásháborúk villongásait.

Rómának élénk aktivitása magyarázza meg, hogy nem merevedett meg a reneszánsz kánonjaiban, hanem tovább termelte, fejlesztette a maga nagy hivatásának öntudatában s annak arányaiban monumentális életét. Ha az ember ma a Gianicolo vagy Pincio bástyáiról szemléli ezt a várost, két évezred történelmét és szellemtörténetét látja maga előtt mint felséges energiák evolúciós képletét, melynek a sz. Péter templom kupolája adja meg legkézenfekvőbb megfejtését.

A VATIKÁN

A reneszánsz-korban Róma városának, s a pápai államnak birtoklása történelmi adottság és szükségesség volt. XI. Pius pápa sugalmazásszerű szavai szerint „olyanféleképpen látjuk a helyzetet, mint az áldott sz.

Ferenc, akinek elég volt annyi a testből, amennyi szükséges, hogy a lelkével egyesülve maradhasson". A Vatikán területe alig tesz ki fél négyzetkilométert. Értékben azonban felbecsülhetetlen ez a terület, mert itt van a kőszál, melyre Krisztus építette az ő anyaszentegyházát. Az apostol-fejedelem sírja köré sorakoznak szentek, hitvallók és vértanúk sírjai. A Grotte Vaticane, azaz sz. Péter bazilika altemploma a világegyház húszévszázados történetének beszédes összefoglalása. Itt nyertek elhelyezést a régi sz. Péter templom őskeresztény és középkori díszének maradványai. Mikor V. Miklós pápa Alberti flórenci építész megbízta a dűlendező apszis és a toldalék-épületek lebontásával, Matteo Veggio humanista panaszos irata az egész keresztény világ megrendülését visszhangozta. Az új bazilika, melynek a világ legnagyobb és legimpozánsabb vallomástételének kellett lennie Krisztusról és a Halászról, kétszáz évig épült. IV. Sixtus és VI. Sándor nem bírtak a további romboláshoz kezdeni. II. Gyula, a legmarkánsabb egyéniség a reneszánsz pápák között, mialatt Michelangelo a Cappella Sistinában megkezdte a mennyezeten az emberiség történetének ciklusát, Bramantera bízza a lebontás kegyetlen, de elkerülhetetlen feladatát. A Museo Petriano-ban őrzött modellek mutatják a különböző elgondolásokat, melyek alapján az építés folyama alatt Raffael, Sangallo, Michelangelo és Maderna továbbfejlesztették az eredeti terveket, mígnem V. Pál (Borghese) a homlokpárkányra vésethette nevét, VIII. Orbán 1626-ban felszentelhette. Ezután kezdődött csak a belső díszítés, mely csaknem félszázadig foglalkoztatta Berninit.

Egy kedves korabeli hagyomány elbeszéli, hogy Bernini serdülő ifjú korában mesterével a kész, de szigorú vonalvezetéssel rideg építményben ödöngve a mester töprengésére, hogy ki fogja ezt a nagy csarnok-templomot bebútorozni, fantáziával tele azt a

prófétai választ adta: „lehet, hogy én”. 25 éves volt, mikor a megbízást kapta a konfesszió baldachinjának megépítésére, melyhez minta gyanánt a régi templom szentélyrácsának csavart oszlopait vette. (A jeruzsálemi állítólagos oszlop mintájára, melyhez kötözték Jézust a mikor megkorbácsolták.) Ennek lebegő, mozgalmas és mégis hangsúlyozott és fegyelmezett megoldása nemcsak a templom többi architektonikus részének szobrászati megelevenítését határozta meg, hanem a barokk művészet diadalát is kodifikálta. A szentély mélyére a Cathedra Petri hatalmas éposza emelkedik, mely felett az intenzív sárga színekben tartott ablakban a sz. Lélek Isten képe lebeg. A piliérekre a fülkébe a szerzetalapítók szobrai kerülnek, a medaillonokba az ősi egyház nagy pápáinak reliefjei. A kápolnában Dominichino és Guido Reni óriási képeinek mozaik másolatai, az oldalhajókban a reneszánsz-, barokk- és újabbkor nagy pápáinak síremlékei, mint egy-egy dramatikus jellemrajz, nagy vonásokban elének tömeglő biográfia, a halál felett diadalmas monumentalitás hatalmát hirdetik.

Lenn Péter sírjánál a transennából arany rácsajtó lett, mögötte van a ládika, melybe a palliumokat (érseki jelvény) helyezik, hogy Péter testéről vegye a pápa a joghatóság szimbolumát, mellyel az érsekeket felruházza. Nagyon beszédes jelenség, hogy Péter sírja előtt VI. Pius pápa Canovától klasszikus egyszerűséggel fehér márványba faragott alakja térdel, ahogy minden pápa és uralkodó, aki sz. Péter egyházába jön, ott térdel alázattal az apostol-fejedelem sírja előtt, aki a szenvedéseken át dicsőséges királyságát örökre birtokló Krisztus kezéből kapta a hatalmat.

Sz. Péter temploma akkor él és mutatkozik be teljes pompájában, mikor 40—50 ezer ember üdvörlésgála a hordozható trónusán a tömeg felett lebegő pápát köszönti, s a déli oldal nagy ablakain át beözönlő nap-sugár rávilágít az udvar színpompás ornátusaira és

egyenruháira. Michelangelo kupolája pedig érthető lesz az Úrfelmutatás pillanatában, az ezüstharsonák ujjongásában.

A vatikáni terület ezen vitális központjához csatlakozik a palota-komplexus, melyet a III. Ince pápa (1200) kúriájának ősi alapjaira V. Miklós pápa (1450) várkastélyszerű grandiózitással kezdett építeni, hogy azután, különösen IV. Sixtus, VIII. Ince, II. Gyula, III. Pál, V. Sixtus, VI. és VII. Pius pápák építkezésében, s minden következő pápa átalakító és díszítő közreműködésével a világ legnagyobb uralkodói rezidenciája legyen, több mint 1000 termével, kápolnáival, 20 udvarával és kertjeivel.

Bármily szédítő labirinthusnak is látszik ez a komplexus, jellege mégis a családiasság és nem a lábujjhegyen lopakodó rideg fenség. Magukban a végnélküli múzeumi folyosókban és termekben otthoniasan vannak felsorakoztatva az antik-kor emlékei; a belvederi udvar illusztris lakói régi görög-római peristilumra emlékeztető csarnok fülkéiben a szökőkút örökös csacsogása mellett évezredes dicsőségükről álmodnak. A Raffael gobelinjei a heureka (megtalálás) örömét sugározzák az inkarnáción át kiáradt lélek erejében. A fiatal mesternek ezt a reneszánszkor lelki válságából kiemelkedő diadalmas elgondolását látjuk a Stanzák és Loggiák falaira és boltozataira festett képek világos kompozíciójában is kirajzolódni. A klasszikus ókornak az ószövetségi szent történetnek s a maga nagyszerű történetének és hit- és erkölcsi rendszerének szemléletében az Egyház glorifikálódik és pedig úgy, hogy gyökereivel talajában marad, s ágain az ég madarai: tudomány, művészet, filozófia, irodalom, civilizáció megpihenhetnek, mert a (Disputának nevezett) legszentebb misztérium bizonyosságában az ég és földnek az inkarnációban való egyesülése állandósult.

A képtárban alant a primitívek, az V. Miklós kápolnában Fra Angelico freskósorozata, a múzeumokban

a görög és hellenisztikus kultúra freskói, stukkói, mozaikjai, szobrai képezik Raffael műveinek családfáját. S ha még ehhez vesszük a IV. Sixtus által alapított könyvtár kódexeit és inkunábuláit, s a csarnokokban, udvarokban vitatkozó írókat, költőket tudósokat, a világhatalma teljében álló pápaság történelmi légkörét, s az akanthusz és vadrózsás hantok alól kiásott antik világ varázsát, nemcsak Raffael művészetét tudjuk felérteni, de a reneszánsz-világ lelkialkatát is összegezhethetjük. Ne feledjük el, hogy még Borgia (VI. Sándor) lakosztályát is Pinturicchio oly festményekkel hintette be, melyek tárgykör megválasztása és kegyeletos felfogása szempontjából a boldog Angelico művészetétől nem távolodnak el. Raffael kora már meghúzta a spirális vonalat a két világ között.

A szomszédban, a Sixtusi kápolnában hátán fekve dolgozott a menyezet képein a titáni Michelangelo. Ez a csodálatos zseni, aki a görög világ biztos érzékével hámoztta ki az ormótlan kötömbből a szép és erős embert, ez a kemény aszkéta, aki művészete kincseiért váltásul kapott aranyain nem vette meg magának az élet dúsan kínálkozó örömeit, Ádám meglevelelésében egy gyermekével gügyögő anya ellágyult melegségével festi meg az Atyaisten lelketöntő ujjáérintését. És ez nem történelmi fejlődés epizódja, hanem az ember tragédiájának fölséges mozzanata, mely végső, apokaliptikus akkordban dübörög fel az Utolsó ítéletben, úgy hogy maga az Ember Fia inkább megdöbbsen fájdalommal, mint haraggal sújtja le a kárhozottakat.

Királyokért és pápákért mondott requiemek alkalmával feljajdul a sixtusi kápolnában a Dies Irae reménységet nem vesztett panasza, s az Utolsó ítélet minden stílkritikai, analitikus és anekdotikus értelmezéséről, sőt a nagy alkotóról is megfeledezünk, s csak azt érezzük, amit V. Sixtus a nérói obeliszksz talapzatára iratott: Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat, s ez

a világrend képletének végső megoldása. Az ellentmondó világot a mester a firenzei Pietában siratta el.

A vatikáni palota új szárnya a Damazus-udvarral a város felé épült ki. Itt van most a pápa lakosztálya, a bibornok-államtitkár hivatala, az előkelő egyszerűséggel bútorozott fogadótermek, s van vízvezetéke, gőzfűtése, postája, táviró- és gazdasági hivatala. Egyik nyugati folyosón Raffael bibliai képei ékesítik a boltozatot, a felette lévön a geográfiai rajzok folytatódnak, s itt van Ungheria is aranybetűs városnevekkel. Az élet az árkád-sor derékszögálati fordulata dacára összeköttetésben marad a reneszánsz-kor műemlékeivel, s a pápai lakosztályok főbejáratával szemben a monumentális portale homlokára van vésve: Bibliotheca.

A MODERN RÓMA

V. Sixtus pápa alatt (1585—1590) kezdődik a városnak tervszerű, a polgáriasodott élet igényeihez való rendezése. A terek centrumába obeliszkek kerülnek, s Róma olyan utca-vonalakat kap, melyek tengelyében műemlékek állanak. A terek kiképzése a barokk-korszak legdúsabb hagyománya az örökváros javára. A Piazza S. Pietro az őskeresztény bazilika elé alkotott atriumot teremti újjá grandiózus méretekben és a kupolás, centrális építmény térbefoglalását kitárja, mint két ölelő kart a város és a világ (urbi et orbi) felé. A Capitolium térkiképzését Michelangelo gondolta el, s tervei szerint épült a szenátori, konzervatori és múzeum-palota (1592—1664-ig). A tér közepére maga a mester állította még fel Marcus Aurelius császár lovasszobrát. A nagy barokk építőmesterek Bernini és Borromini vetélkedése tette a világ egyik legtökéletesebb terévé a Piazza Navona-t, mely a Domitianus császár által e helyütt épített cirkusz körvonalához alkalmazkodik. A régi

disznópiac (Forum Suarium) helyén képződött ki a Piazza di Spagnan (1721—1724), az épen szabálytalanságának megoldása által tökéletes művészi hatást keltő nagy lépcsőzettel, melyet fenn a S. Trinita ai Monti templom kéttornyos homlokzata koronáz, lábához pedig a virágpiac szinpompája simul hízelegve. A tér közepén itt is szökőkút vízugarai hűsítik a levegőt.

Róma vízkultúrája általában erősen befolyásolja a térképzés művészetét. A szökőkút itt nem díszítés, hanem az általános jólét, az életöröm, a duzzadó egészség kifejezője. Az antik Róma a paloták kertszerű peristiljében, ebédlőiben és a thermákban nyitotta meg a vizek áldást hozó forrásait. A reneszánsz és barokk Róma mindig jobban és jobban közkinccsé teszi az élet örömeit és javait és a terekbe viszi ki a vízarchitektúrát is, miután részben a régi vízvezetékek kijavítása, részben hatalmas új vezetékek megalkotása árán a város vízellátásáról gondoskodott. A Fontana Paola a Gianicolo, s a Fontana di Trevi a város szívében a vízbőség feletti örömujjongás hatalmas akkordjai.

Róma élete a XVI.-tól a XVIII. sz.-ig valóban még egyszer kifejezője volt az emberi szellem nagyságának és az elemek feletti diadalmas uralmának. A katolikum, vagyis egyetemesség elve a pápaság központi, lelki hatalmának adminisztrálásában a régi Róma stratégiai útjait átértékelve, sokkalta szélesebb, az egész világot körülölelő hálózatban rekonstruálta. A szerzetes rendek kulturális erőforrásai római központi házaikban, kollégiumaikban, mindmegannyi fontana-ban zuhognak. A trienti zsinat egységet teremtett a liturgiában, fegyelemben, egyházkormányzatban, lehámlasztotta a reneszánsznak nepotizmusban és cinikus élvezetvágyban jelentkező rétegeit a hierarchiáról. Calasanz sz. József, neri sz. Fülöp, római sz. Franciska, loyolai sz. Ignác, Bellarmin bíboros, boromei sz. Károly egyéniségének varázsa s a velük egy síkban működő szalézi sz. Ferenc, Paulai sz.

Vince, Pázmány Péter, Eszterházy nádor korszakos apostolkodása a felvirágzó morális és aszkétikus irodalom művelésében, s az élő szó viharzó erejében teljes szépségében ragyogtatták meg újra az életideált.

A barokk-stíl nemcsak építészetben, szobrászatban, festészetben, irodalomban, kertkultúrában jelentkezett, hanem az életeszmény aprólékos kidolgozásában is, mely mindig többet akart színből, térből, levegőégből, természetből magának lefoglalni és mindig szélesebb rétegeket tett meg lelki és anyagi kincseinek osztályrészeseivé. Megteremtette a vatikáni gyűjtemény mellett a Borghese, Corsini, Colonna, Doria, Ludovisi és kapitoliumi múzeumokat, s az ujonnan alkotott terekre oda állította a hellenisztikus római művészet alkotásait. De lelki adottságait ez a stílus már a keresztény művészet emlékeiből vette, melyek felé az 1632-ben megindult Roma-Sotteranea-kultusz fordította a figyelmet. A katakombák és nyomukban a régi bazilikák a tudományos kutatásban, s a fellendülő történetírás megvilágításában megrázó erővel elevenítették meg a keresztény hőskor homálybavesző szépségeit. A teológiai iránynak megfelelően az élet nagy problémái apró pénzre váltva ott-honiassá válnak templomban, téren, magánlakásban egyaránt. Ez a népszerű stílus (francia és német földön) a vagyon és jogok szétfolyásával természetszerűleg, előbb az anyagban, később a felfogásban is öncélú dekorációvá devalválódott, s a barokk dekadenciájában a rokokó hamis világát, majd a neoklasszicizmuson át a biedermeier romantizmusát termelte ki. Canova Rómában is alkotott néhány tiszta vonalú műremeket, de a római géniusz nem mutatkozott túlságosan fogékonynak sem finom zárt kompozíciói, sem technikájának kecsességei iránt. Paolina Borghese pihenő alakja, s a sz. Péter templomban álló síremlékek ebben a környezetben idegenül hatnak.

Napoleon a francia forradalom eszméitől lázba ho-

zott Rómát, s magát a pápaságot is belevette imperialista számításaiba, de monumentális emlékekben néhány empire-palotán s a Pincio terrasának poetikus kiépítésén kívül nem maradt uralmának nyoma.

A Palazzo Spada vagy Doria túlterhelt, kerti pavilon (Casino-Borghese) intimitására emlékeztető homlokzata elszigetelt jelenség marad, s a vakolat és stukko, mely Borromini építkezéseiben mérsékeltén bár, de szerephez jutott, sőt a Palazzo Falconieri (jelenleg a római magyar akadémia székháza) menyezeteiben csodás finomságú boltozatdísz alkott, Róma monumentális épületein nem vitatta el a téglá és travertin uralkodó anyagszerűségét.

A XIX. század derekán európaszerte hatalmas nemzeti politikai megmozdulások reszkettették meg Európát. A francia és osztrák törekvésekkel szemben Itália földje is kitermelte a szétforgácsolódott erők egyesítésének szükségességét.

RÓMA, ITÁLIA FŐVÁROSA

A fővárosfoglaló olasz egység gondolat a történelmi múlt hatása alatt állott. Az új építményeken meglátszik ugyan a pénzügyi krízisek nyoma, melyek természet-szerűleg sivárabb megoldásokat produkáltak, de stílusban megtartja az új uralom is a hagyományokat. Meg kell vallanunk, hogy a III. Róma nagyszerű erőfeszítéssel küzdött, hogy az állami élet növekedett igényeinek, s a főváros problémáinak a nemzeti öntudathoz méltó kereteket adjon, s IX. Pius nagyszabású reformterveit továbbfejlessze. A műemlékek intézményes védelmét és konzerválását sem hanyagolta el s az egyházi építményekkel sem bánt mostohán. Volt ugyan egy akaratos, a 900-as évek túlzott radikalizmusával szinte fanatizmusig fokozott féltékenységi megnyilvánulása: a Monumento Nazionale fehérmárvány tömegének Róma

antik és pápai multjára való borítása. Csak az Accordo-ban (1929. febr. 11.) törlődött le róla a felülbélyegzés jellege. Amint a gyűlöletben és ellenállásban emelt apróbb emlékművek is a történelem engesztelő igazgatszolgáltatásának patináját kapták ebben a fordulatban.

Az atmoszférát megteremtette hozzá két nagy, az egész világ civilizációjának határozott irányt adó szentnek, az asszisi Ferencnek, s a nursiai Benedeknek centenáriuma és a mai kor szellemi kultúráját leghívebben tükröző rendalapításnak, a Szaleziánus léleknek szinte megdöbbenő vitalitással való kiáradása. A fasiszta Itália a társadalmi egyensúlyban látja a nemzet életerejét; boldog Don Bosco fiai ennek a szociális kiegyenlítésnek hősi hitvallói és apostolai.

Mussolini elgondolásában Róma monumentális történelme képezi az élet gerincét.

Ebben rejlik társadalompolitikai felfogásának ereje, de ebből következik a főváros életfolytonossága fölé emelkedő tudatos műemlék-kultusz is.

A belváros tömeglakásokkal zsúfolt bérházai eltűnnek s a föld kérge alól feltornyosul a császári Róma emlékeinek boszorkányos gyorsasággal restaurált tömege. Augustus és Trajanus császárok fórumainak évszázadokon át beépített csarnoképítményei, a középkor csodálatos finomsággal rájuktapasztott kastélyváraival úgy hatnak mint a poros ládafia mélyéről előkeresett iniciálás családi okmányok. A Domus Aurea (Nero kincses palotáinak romjai), a Caracalla thermák, a köztársasági fórum és a császári paloták maradványai a gyönyörű parkok környezetében idézik fel az örökkévalóság varázsába állított életigénylés gondolatait. Fák és virágok mindenütt, s a Prati dei Castelli hatalmas amerikai stílusban kirajzolt utcahálózatának fasorai is terekre futnak össze, melyek középpontjában eleven vizek körül egészséges gyermeksereg játszadozik. Az élet bőségesen fakad és erőből duzzad a családi élet féltékenyen őrzött

Madonnás körében. Régi palotákön és uj villákön is ott van az élet örök eszményének mozaikba rakott, vagy fajánszban csillogó képe, s az est homályában kigyullad előtte a villanymécses. Ahogy a Campo Verano ciprusai alá sorakozott halottak városában is ott csillog állandóan az élet hite a sírokra állított lámpákban.

Az új városrendészet felszámolt a térszórólással, s az egymás tetejére zsúfolt tömegelhelyezés életfogyasztó rendszere helyett kertvárosokat létesít, az utakat virágzó orgonafákkal és mimózákkal szegi be, s a családi ház terraszos felbontott tetőmegoldásában nagyszerű változatosságot produkál. Róma a császárok korában az előkelők campagnai és hegyi kertpalotáiban, a középkorban a feudális kastellumokban, most ezekben a tengerig (Ostia fürdőváros), meg az albanói és Sabin hegyekig tervezett kertvárosokban építette meg civilizációjának és kultúrájának erődgyűűjét. Ennek a kultúrának két monumentális kifejezője van: a reneszánsz palota, s az őskeresztény bazilika.

*

Róma monumentumai a római imperium és a lelki világbirodalom történetének összefoglaló dokumentálását képezik. Mindkettőbe beleszövődik a világ minden civilizált népének történelme. Ezért nem vonhatja ki magát senki egy örök gondolat varázsa alól, aki Róma emlékeit járja.

RÓMA MŰEMLÉKEI

(A csillaggal megjelöltek a jelentősebbek)

TEMPLOMOK

- S. Agata dei Goti 33.
- *S. Agnese 27, 28.
- S. Alessandro 27.
- S. Andrea della Valle 66.
- S. Bartolomeo 48.
- *S. Carlo al Corso 66.
- *S. Cecilia 28, 48.
- S. Chrisogono 61.
- SS. Cosma e Damiano 34.
- S. Francesca Romana 57.
- *Al Gesù 65, 66.
- *S. Giovanni in Laterano
3, 26, 40, 53, 56, 66.
- S. Giovanni a Porta
Latina 42.
- S. Ignazio 66.
- S. Lorenzo in Damaso 62.
- *S. Lorenzo in Campo
Verano 27, 31, 34, 53.
- S. Marco 62.
- *S. Maria Antiqua (Forum
R.) 35, 38.
- S. Maria Aegyptiaca 13.
- *Maria degli Angeli 20.
- *S. Maria in Cosmedin 42,
43, 46.
- *S. Maria in Domnica
48, 50.

- S. Maria della Quercia
(Viterbo) 63.
- *S. Maria Maggiore 32, 52,
65.
- *S. Maria del Popolo 33.
- *S. Maria della Pace 63.
- *S. Maria sopra Minerva 54.
- S. Maria in Pescheria 57.
- *S. Maria in Trastevere 35,
52.
- S. Nereus és Achilleus (in
Domitilla) 27.
- *S. Paolo fuori le mura 5,
27, 45, 49, 52.
- *S. Pietro in Vaticano 5,
26, 33, 45, 59, 64.
- S. Prassede 48.
- SS. Quattro Coronati 48.
- S. Saba 34, 35, 42.
- *S. Sabina 34, 35.
- Sancta Canctorum 37, 54.
- S. Silvestro in Capite 42.
- S. Silvestro 27.
- *Sixtusi kápolna 71.
- S. Sebestyén 27, 28.
- S. Teodoro 9.
- SS. Trinità ai Monti 73.
- S. Zenone 48.

KATAKOMBÁK

- *S. Callisto 25, 27.
- S. Domitilla 27.
- S. Priscilla 25.
- *Grotte Vaticane 25, 68.
- Campo Verano 77.

MÚZEUMOK

- *Museo Cristiano 37.
- * „ Borghese 42, 74.
- „ Corsini 74.
- * „ Nazionale delle Terme 14, 20.
- * „ Ludovisi (a Terme múzeumban) 74.
- „ Colonna 74.
- „ Doria 74.
- „ Capitolino 74.
- * „ Vaticano 70.
- „ Petriano 68.

PALOTÁK

- Palazzo Capranica 60.
- * „ Farnese 60.
- * „ Cancelleria 60, 62.
- „ Doria 75.
- „ Massimi 61.
- „ Spada 75.
- *Casino Borghese 75.

TEREK

- Piazza Colonna 19.
- „ Navona 72.
- * „ S. Pietro 72.
- * „ di Spagna 73.

VÍZELLÁTÁS

- *Acqua Claudia 18.
- *Fontana Paolo 73.
- * „ di Trevi 73.

MAGYAR EMLÉKEK

- Magyar zarándokház emléktáblája 48.
- Szent korona mása 47.
- *S. Stefano Rotondo 34.
- *II. Szilveszter pápa sirja 47.

POGÁNY EMLÉKEK

- *Pantheon 15, 58.
- *Vesta szentély 9, 10.
- *Palatinus (császári paloták) 12.
- *Kolosszeum 8, 23, 58.
- *Diocletianus fürdői 20.
- *Caracalla fürdői 19.
- *Augustusz fóruma 76.
- *Trajanus fórumai 17, 58, 76.
- *Forum Romanum 9 és köv.
- *Basilica Julia 13.
- *Via Appia antiqua 12, 34.
- *Cecilia Metella síremléke 56.
- *Hadrián-mauzoleum (Angyalvár) 33, 35, 46, 62.
- *Pons Milvius 21.
- *Villa Adriana (Tivoli) 18.
- *Mamertini börtön 12.

BIBLIOGRÁFIAI UTMUTATÓ

Róma látnivalóiról nagyon jó összefoglalást és leírást nyújt Baedeker's *Mittelitalien und Rom* (Leipzig, 1927) útikönyv. Akik olasz nyelven olvasnak, a Touring Club Italiano kiadásában megjelent *Italia Centrale* (Milano, 1925) vezérkönyvet is haszonnal lapozhatják.

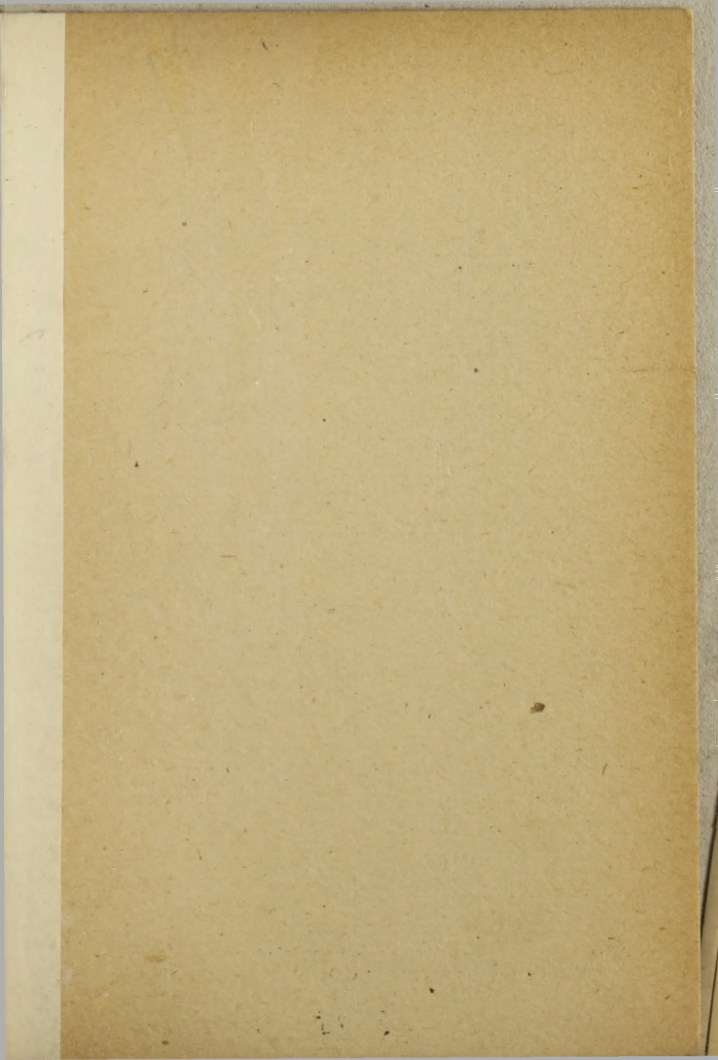
Róma történetére vonatkozólag Th. Mommsen: *Römische Geschichte* (Berlin, 1921—25); H. Grisar: *Geschichte Rom's und der Päpste im Mittelalter* (Freiburg, 1901); L. v. Pastor: *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*, 10 kötet (Freiburg, 1901—1926); L. v. Pastor: *Die Stadt Rom zu Ende der Renaissance* (Freiburg, 1925) nyújtanak nagyértékű tudományos összefoglalást. Könnyed és tanulságos áttekintést ad Fr. Kuypers *Rom, Zeiten, Schicksale, Menschen* (Leipzig, 1927) c. könyvében. Róma művészettörténetére vonatkozólag: W. Helbig: *Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischen Altertümern in Rom*. 2 kötet. (Leipzig, 1912) és a *Berühmte Kunststätten* köteteiből. E. Steinmann: *Rom in der Renaissance* (Leipzig, 1908), továbbá H. Bergner: *Rom im Mittelalter* (Leipzig, 1913) és H. Bergner: *Rom im Barock* (Leipzig, 1914) c. művek sok szép illusztrációval szemléltetik a leírást.

Az időbeosztás szempontjából használható Luttor Ignác: *Római Kalauz* c. füzete (Budapest, 1929).

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Magyar Tudományos Akadémia

Könyvtára 3625/1951. sz.

KINCSESTAR

Az ország egyetlen, a tudományok minden ágát felölelő és népszerűsítő könyvsorozata. 150 kötetes keretében az ismeretek teljes enciklopédiáját nyújtja, úgymint :

MAGYARSÁGISMERET
TÖRTÉNELEM
AZ ÚJ EURÓPA
IRODALOMTÖRTÉNET
EMBER ÉS TERMÉSZET
MŰVÉSZET, KÖNYV
KÖZGAZDASÁG, STATISZTIKA
VALLÁS ÉS FILOZÓFIA
TERMÉSZETTUDOMÁNY
ORVOSTUDOMÁNY
HADTUDOMÁNY, SPORT
FÖLDRAJZ
TÁRSADALOMTUDOMÁNY
ÉLETRAJZOK

„A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI”

önálló nagyobb monografiák a következő szerzőktől :

*Szekfü Gyula, Weis István, Hóman Bálint,
Horváth János, Farkas Gyula, Babits Mihály,
Julier Ferenc, Gratz Gusztáv, Genthon István.*

KÉRJEN RÉSZLETES PROSPEKTUST.

Kiadóhivatal : Budapest, VI., Vilmos császár út 26. sz.